

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Δοκίμιο Εργασίας

Εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας στην Ελλάδα
1995-2018

Γιώργος Ιωαννίδης

Απρίλιος 2020

8

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Τμήμα Μελετών

Αμερικής 11

10672, Αθήνα

www.hfisc.gr

ΣΥΝΟΨΗ	2
Εισαγωγή.....	3
Παράγοντες που προκαλούν μεταβολές του μεριδίου της εργασίας	5
Η μέτρηση του μεριδίου της εργασίας.....	6
Το μερίδιο της εργασίας στην Ελλάδα.....	13
Σύνολο οικονομίας, 1973-2018	13
Σύνολο οικονομίας και επιμέρους κλάδοι, 1995-2018	15
Ιδιωτικός τομέας, κλάδοι, μερίδιο της εργασίας ως ποσοστό του εγχώριου εισοδήματος, 1995-2018	17
Εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας με τη χρήση φορολογικών δεδομένων	21
Συμπεράσματα	23
Παραπομπές.....	26

Εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1995-2018

Γιώργος Ιωαννίδης, PhD¹

Ειδικό Επιστημονικό Προσωπικό, Τμήμα Μελετών, Ελληνικό Δημοσιονομικό Συμβούλιο

Σύνοψη

Αντικείμενο της μελέτης είναι η εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας κατά την περίοδο 1995-2018 στην Ελλάδα με στόχο την διαπίστωση των συνεπειών που είχε η οικονομική κρίση στη λειτουργική διανομή του εισοδήματος. Για την ανάγκες της εργασίας εκτιμήθηκαν τέσσερα μεγέθη: (α) το σταθμισμένο (κατά την αυτοαπασχόληση) μερίδιο της εργασίας για το σύνολο της οικονομίας καθώς και για τους τομείς της βιομηχανίας, των κατασκευών και των υπηρεσιών, (β) το σταθμισμένο μερίδιο της εργασίας για την ιδιωτική οικονομία καθώς και για τους επιμέρους τομείς της βιομηχανίας, των κατασκευών και των υπηρεσιών (γ) το σταθμισμένο μερίδιο της εργασίας για την ιδιωτική οικονομία καθώς και για τους επιμέρους τομείς της βιομηχανίας, των κατασκευών και των υπηρεσιών εκφρασμένο ως ποσοστό του εγχώριου εισοδήματος και (δ) το σταθμισμένο μερίδιο της εργασίας με την χρήση φορολογικών δεδομένων. Από την ανάλυση, προκύπτει ότι το μερίδιο της εργασίας όταν υπολογίζεται για το σύνολο της οικονομίας ανακάμπτει στα προ-κρίσης επίπεδα. Ωστόσο, αυτή η διαπίστωση οφείλεται αποκλειστικά στην επίδραση της απασχόλησης στο δημόσιο τομέα. Αντιθέτως, η εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας στον ιδιωτικό τομέα αφενός αποτυπώνει ισχυρότερη μείωση κατά τα έτη της κρίσης αφετέρου αναδεικνύει σημαντική υστέρηση σε σχέση με τα προ-κρίσης επίπεδα. Τέλος, η εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας (εκφρασμένο ως ποσοστό του εγχώριου εισοδήματος) στον ιδιωτικό τομέα αποκαλύπτει ακόμα μεγαλύτερη υποχώρηση του μεριδίου της εργασίας έναντι των κερδών, η οποία όμως δεν συσχετίστηκε με υψηλότερα επίπεδα ιδιωτικών επενδύσεων.

Ταξινόμηση JEL: E01, E24, E25, J01, J3

Λέξεις – Κλειδιά: μερίδιο εργασίας, μερίδιο κεφαλαίου, εθνικό εισόδημα, λειτουργική διανομή του εισοδήματος.

Αποποίηση ευθύνης: Οι γνώμες και οι απόψεις της παρούσας μελέτης δεν εκφράζουν απαραίτητα το Ελληνικό Δημοσιονομικό Συμβούλιο. Τυχόν λάθη βαρύνουν αποκλειστικά τον συγγραφέα.

¹ Ελληνικό Δημοσιονομικό Συμβούλιο, Αμερικής 11, 10672, Αθήνα, e-mail: ioannidis@hfisc.gr

Εισαγωγή

Το ζήτημα της διανομής του εθνικού εισοδήματος μεταξύ των συντελεστών της παραγωγής (εργασία και κεφάλαιο) αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης από τα πρώτα βήματα της οικονομικής σκέψης και το «κύριο πρόβλημα της Πολιτικής Οικονομίας» σύμφωνα με την διάσημη φράση του Ρικάρντο (Ricardo 1911 [1817]). Όμως, το αρχικό ενδιαφέρον υποχώρησε αφότου μια σειρά εμπειρικών ερευνών για την λειτουργική διανομή του εισοδήματος στη μακροχρόνια περίοδο στις ΗΠΑ (έτη 1850-1952, Johnson 1954) και στο Ηνωμένο Βασίλειο (έτη 1880-1937, Bowley 1920, 1937) διαμόρφωσαν την πεποίθηση ότι το μερίδιο της εργασίας στη μακροχρόνια περίοδο παραμένει σταθερό (ενδεικτικά Keynes 1939, Kaldor 1961, Solow 1957). Η παραπάνω παραδοχή, παρά τις ενστάσεις που διατυπωνόταν από καιρό σε καιρό (ενδεικτικά Kuznets 1959, Solow 1958), διατηρήθηκε για αρκετές δεκαετίες (Gollin 2008) και απέκτησε την πλέον τυπική της έκφραση στην συνάρτηση παραγωγής Cobb–Douglas (1928) η οποία υποθέτει μια διαχρονικά σταθερή λειτουργική διανομή του εισοδήματος.

Ωστόσο, η κατάσταση άρχισε να αλλάζει σταδιακά από την δεκαετία του '90 και ιδιαίτερα έντονα κατά την δεκαετία του 2000 όταν ένα αυξανόμενο σώμα βιβλιογραφίας και εμπειρικών μελετών αμφισβήτησε την υπόθεση της διαχρονικά σταθερής λειτουργικής διανομής του εισοδήματος. Η δημοσίευση του *Κεφαλαίου στον 21^ο αιώνα* του Γάλλου οικονομολόγου Τομά Πικεττύ (Piketty 2013) έδωσε περαιτέρω ώθηση στη συζήτηση με αποτέλεσμα τον πολλαπλασιασμό των σχετικών δημοσιεύσεων. Χαρακτηριστική του ανανεωμένου ενδιαφέροντος είναι η λίστα των σχετικών μελετών από διεθνείς οργανισμούς που αποτυπώνει ο Giovannoni (2014) όπου καταγράφονται τουλάχιστον δεκαεπτά σχετικές μελέτες από τα Ηνωμένα Έθνη, την Διεθνή Οργάνωση Εργασίας, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Κεντρική Τράπεζα των ΗΠΑ, τον ΟΟΣΑ, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών,² ενώ η λίστα συνεχίζει να αυξάνεται.³ Κοινή διαπίστωση των περισσότερων μελετών είναι ότι το μερίδιο της εργασίας ενισχύθηκε κατά τις δεκαετίες του '60 και '70, όμως από την δεκαετία του '80 και μετά άρχισε να υποχωρεί με επιταχυνόμενο ρυθμό. Ενδεικτικά, ο ΟΟΣΑ εκτίμησε ότι κατά την περίοδο 1990-2009 το μερίδιο της εργασίας μειώθηκε μεσοσταθμικά από 66,1% σε 61,7% στις εικοσιέξι από τις τριάντα ανεπτυγμένες οικονομίες τις οποίες εξέτασε (OECD 2012). Αντίστοιχα, η μελέτη των Karabarbounis & Neiman (2014) βρίσκει ότι κατά την περίοδο 1975-2012 το μερίδιο των μισθών μειώθηκε στις σαράντα δύο από τις πενήντα εννέα χώρες και σε δέκα από τους δώδεκα βιομηχανικούς κλάδους που εξέτασαν, ενώ συναφείς διαπιστώσεις κάνουν πολλές ακόμη μελέτες (ενδεικτικά IMF 2007, European Commission 2007, ILO 2012, Rodriguez & Jayadev 2010, Guerriero 2019).

Το ανανεωμένο ενδιαφέρον αναφορικά με το μερίδιο της εργασίας σχετίστηκε κατ' αρχήν με τη συζήτηση για τις οικονομικές ανισότητες (ενδεικτικά Glyn 2009, Ryan 1996). Βέβαια, δεν

² Cornia 2005, Boushey & Weller 2006, Van Der Hoeven 2010, Rodriguez & Jayadev 2010, Lindenboim κ.α. 2011, UNCTAD 2012, Lübker 2007, Hein & Mundt 2012, Lavoie & Stockhammer 2012, Guscina 2006, Jaumotte & Tytel 2007, Gomme & Rupert 2004, Jacobson & Occhino 2012, Bassanini & Manfredi 2012, Lawless & Whelan 2007, Arpaia κ.α. 2009, Ellis & Smith 2010

³ Ενδεικτικά ILO & OECD 2015, Pak & Schwellnus 2019, Charpe κ.α. 2019.

πρέπει να διαφεύγει της προσοχής ότι υφίσταται μια διάκριση μεταξύ του πολιτικού και του οικονομικού περιεχομένου της έννοιας «μερίδιο του κεφαλαίου». Στην πολιτική ορολογία ο όρος συχνά συνδέεται με το εισόδημα μιας οικονομικής ελίτ, των βιομήχανων, των καπιταλιστών... Σε αυτό το πλαίσιο, η διανομή του εισοδήματος μεταξύ «κεφαλαίου» και «εργασίας» συνδέεται συχνά με αναλύσεις ως προς την έκβαση ταξικών συγκρούσεων. Αντιθέτως, στην οικονομική ορολογία ο όρος «μερίδιο του κεφαλαίου» αντιστοιχεί σε κάθε μορφής εισόδημα (πέραν των επιδομάτων) που δεν προέρχεται από μισθωτή εργασία. Σε αυτό το πλαίσιο, ο ιδιοκτήτης ενός περιπτέρου και ο ιδιοκτήτης ενός εργοστασίου απολαμβάνουν ένα εισόδημα το οποίο η οικονομική ορολογία κατατάσσει στην ίδια αναλυτική κατηγορία. Συνεπώς, μια οικονομία στην οποία κυριαρχεί η μικρή αυτό-απασχόληση είναι αναμενόμενο να εμφανίζει μικρότερο μερίδιο της εργασίας (και υψηλότερο μερίδιο του κεφαλαίου) σε σχέση με μια οικονομία όπου κυριαρχεί η μισθωτή εργασία. Αντίστοιχα, σε μια οικονομία όπου η μη-μισθωτή εργασία είναι εκτεταμένη δηλαδή σε μια οικονομία όπου πολλά νοικοκυριά έχουν εισόδημα από μη-μισθωτή εργασία η διασπορά του μεριδίου του κεφαλαίου θα είναι μεγαλύτερη. Ακόμα περισσότερο, το μερίδιο της εργασίας δεν μας δίνει πληροφορίες αναφορικά με την διανομή του εισοδήματος από εργασία μεταξύ των διαφορετικών εισοδηματικών ομάδων (Atkinson 2009). Από την άλλη πλευρά, δεν μπορεί να αγνοηθεί η εμπειρική παρατήρηση ότι η μείωση του μεριδίου της εργασίας σχετίζεται με την αύξηση των ανισοτήτων αφενός διότι ο βαθμός συγκέντρωσης του εισοδήματος από κεφάλαιο είναι πολύ υψηλότερος από το βαθμό συγκέντρωσής του εισοδήματος από εργασία (Piketty 2013), αφετέρου διότι η μείωση του μεριδίου της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας συνήθως συνδυάζεται με μία επιπρόσθετη επιδείνωση στην εσωτερική κατανομή αυτού του εισοδήματος μεταξύ των μισθωτών (ενδεικτικά ILO 2011, OECD 2012, Atkinson κ.α. 2011).

Πέρα όμως από το ζήτημα των οικονομικών ανισοτήτων, το ανανεωμένο ενδιαφέρον για τις μεταβολές του μεριδίου της εργασίας σχετίστηκε και με άλλες όψεις της οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής καθώς οι μεταβολές του μεριδίου της εργασίας επιδρούν, άμεσα και έμμεσα, στο ρυθμό του πληθωρισμού (De Serres κ.α. 2002), στο δυνητικό ΑΕΠ (Christodoulakis & Axioglou 2017), στην κατανάλωση των νοικοκυριών (Onaran & Galanis 2013), αλλά και συνολικότερα στην μεγέθυνση των εθνικών οικονομιών (Charpe κ.α. 2019, Lavoie & Stockhammer 2013) και της παγκόσμιας οικονομίας (Onaran & Galanis 2012).

Παράγοντες που προκαλούν μεταβολές του μεριδίου της εργασίας

Το μερίδιο της εργασίας είναι ένα κλάσμα όπου ο αριθμητής παίρνει την τιμή των ετήσιων απολαβών της μισθωτής εργασίας και ο παρονομαστής την τιμή ενός δείκτη του εισοδήματος της οικονομίας όπως π.χ. το εθνικό εισόδημα, το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν ή η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία.⁴ Αντίστοιχα, η διαφορά του κλάσματος από την μονάδα μας δίνει το μερίδιο του κεφαλαίου.

Ως εκ τούτου, το μερίδιο της εργασίας μεταβάλλεται όταν οι όροι του κλάσματος είτε μεταβάλλονται με μη αναλογικό τρόπο προς την ίδια κατεύθυνση είτε μεταβάλλονται προς την αντίθετη κατεύθυνση. Έπεται ότι το μερίδιο της εργασίας θα μειωθεί εάν η αύξηση των μισθών υπολείπεται της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας συνεπώς οποιοσδήποτε παράγοντας ασκεί πιέσεις στους μισθούς αναμένεται να έχει αρνητικές συνέπειες στο μερίδιο της εργασίας. Τέτοιοι παράγοντες μπορεί να είναι ο αυξημένος διεθνής ανταγωνισμός, η μετατόπιση της παραγωγής σε άλλες χώρες, η μείωση της διαπραγματευτικής δύναμης των συνδικάτων κ.ο.κ. Η παραπάνω ερμηνεία έχει υιοθετηθεί από αρκετές μελέτες προκειμένου να εξηγηθεί η παρατηρούμενη μείωση του μεριδίου της εργασίας τις τελευταίες δεκαετίες.⁵ Αντίστοιχα, οι συσταλτικές δημοσιονομικές πολιτικές προκαλούν υποχώρηση του μεριδίου της εργασίας. Ενδεικτικά, οι Ball κ.α. (2013) διαπίστωσαν ότι τα προγράμματα δημοσιονομικής εξυγίανσης που εφαρμόστηκαν σε δεκαεπτά χώρες του ΟΟΣΑ την περίοδο 1978-2009 είχαν ως αποτέλεσμα τη μείωση του μεριδίου της εργασίας μακροχρόνια κατά περίπου 0,8% του ΑΕΠ και την αύξηση της ανισότητας. Αντίστοιχα, πολιτικές «απελευθέρωσης» των αγορών τείνουν να μειώνουν το μερίδιο της εργασίας. Ενδεικτικά, οι Azmat κ.α. (2011) εκτίμησαν ότι περίπου το ένα πέμπτο της μείωσης του μεριδίου της εργασίας στην Βρετανία και στην Γαλλία οφείλεται στην μείωση της απασχόλησης που προκάλεσε η ιδιωτικοποίηση των δικτύων. Μια αντίθετη άποψη έχει διατυπωθεί από τους Pak και Schwellnus (2019) που βρίσκουν πως ότι τα μερίδια της εργασίας στις περισσότερες ανταγωνιστικές αγορές τείνουν να είναι υψηλότερα διότι η ένταση του ανταγωνισμού μειώνει τα περιθώρια κέρδους.

Ένας άλλος παράγοντας που μπορεί να προκαλέσει μεταβολές στο μερίδιο της εργασίας είναι η αλλαγή στην κλαδική διάρθρωση της οικονομίας. Για παράδειγμα, ακόμα και εάν τα μερίδια της εργασίας στους επιμέρους κλάδους παραμείνουν σταθερά, η ενίσχυση των κλάδων εντάσεως κεφαλαίου έναντι των κλάδων εντάσεως εργασίας θα οδηγούσε με μείωση του μεριδίου της εργασίας (και αντιστρόφως). Αντίστοιχα, οι μεταβολές του μεριδίου της εργασίας μπορεί να οφείλονται στην αλλαγή της δομής της απασχόλησης. Για παράδειγμα, η μείωση του αριθμού των αυτοαπασχολούμενων και η αύξηση του αριθμού των μισθωτών θα είχε ως συνέπεια την αύξηση του μεριδίου της εργασίας. Για την ακρίβεια, αρκετοί ερευνητές έχουν

⁴ Αναφορικά με τα ζητήματα μέτρησης του μεριδίου εργασίας βλ. παρακάτω.

⁵ Σε αυτή τη λογική, έχει υποστηριχθεί ότι η υποχώρηση του μεριδίου της εργασίας μπορεί να αποδοθεί στις ανταγωνιστικές πιέσεις στους μισθούς (Dimova 2019, Rodrik 1999) οι οποίες μπορεί να προέρχονται είτε από την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και το άνοιγμα στο διεθνή ανταγωνισμό (Harrison 2002), είτε από τη μείωση της διαπραγματευτικής δύναμης των εργαζομένων (European Commission 2007, Epstein & Burke 2001, Ellis & Smith 2010, Furceri κ.α. 2013) είτε από συνδυασμό των παραπάνω παραγόντων (Jayadev 2007)

υποστηρίζει ότι η υποχώρηση του μεριδίου της εργασίας στις ανεπτυγμένες οικονομίες οφείλεται σε αυτόν ακριβώς τον λόγο, δηλαδή στην σταδιακή ενίσχυση των κλάδων εντάσεων κεφαλαίου όπως χρηματοπιστωτικός τομέας και την παράλληλη υποχώρηση των κλάδων εντάσεως εργασίας με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την μεταποίηση.⁶ Μεταξύ άλλων αυτό σημαίνει ότι η περιοριστική μισθολογική πολιτική θα έχει μικρότερα αποτελέσματα ως προς την ενίσχυση της απασχόλησης από τα αναμενόμενα (De Serres et. al. 2002).

Επίσης, το μερίδιο της εργασίας μπορεί να μειωθεί ως αποτέλεσμα μεταβολών που πραγματοποιούνται εντός των κλάδων και αφορούν την τεχνολογία, αφού η υιοθέτηση τεχνολογιών που υποκαθιστούν εργασία με κεφάλαιο θα έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση του μεριδίου της εργασίας. Οι έρευνες που υιοθετούν αυτή την ερμηνεία είναι αρκετές,⁷ αλλά σημείο αναφοράς αποτελεί η μελέτη των Karabarbounis και Neiman (2014) που εξέτασαν πενήντα χώρες για την περίοδο 1975-2012 και διαπίστωσαν ότι πάνω από το 90% της αρνητικής μεταβολής του μεριδίου της εργασίας οφείλεται σε αλλαγές στο εσωτερικό των βιομηχανικών κλάδων και μόλις το 10% σε μεταβολές στη κλαδική διάρθρωση της οικονομίας. Σε αυτή την περίπτωση, η μείωση του μεριδίου της εργασίας δεν αποτελεί κυκλικό αλλά διαρθρωτικό φαινόμενο (Guscina 2006) η ερμηνεία του οποίου πρέπει να αναζητηθεί στην αλλαγή της παραγωγικής δομής της οικονομίας.

Η μέτρηση του μεριδίου της εργασίας.

Ο υπολογισμός του μεριδίου της εργασίας προϋποθέτει ορισμένες επιλογές αναφορικά με τα μεγέθη που θα χρησιμοποιήσουμε τόσο στον αριθμητή όσο και τον παρονομαστή του κλάσματος.⁸

Σε ό,τι αφορά τον παρονομαστή, το κύριο ερώτημα αφορά το μέγεθος που θα χρησιμοποιηθεί, δηλαδή εάν είναι προτιμότερο να χρησιμοποιήσουμε το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ/GDP), την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (gross value added, GVA) ή το καθαρό εγχώριο προϊόν / εθνικό εισόδημα (net domestic product / domestic income).

Η χρήση του ΑΕΠ έχει το πλεονέκτημα ότι παράγει ένα μέγεθος (το μερίδιο της εργασίας ως ποσοστό του ΑΕΠ) που είναι ευρέως αναγνωρίσιμο και εύκολα κατανοητό. Από την άλλη πλευρά, δεν επιτρέπει την εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας σε επίπεδο κλάδου διότι το ΑΕΠ είναι ένα μέγεθος που εκτιμάται μόνο στο επίπεδο της εθνικής οικονομίας. Ως εκ τούτου, για την εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας σε κλαδικό επίπεδο χρησιμοποιούμε την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου.⁹ Ωστόσο, οι περισσότερες μελέτες αφαιρούν από

⁶ Ενδεικτικά Ripatti & Vilmunen 2001, Bentolila & Saint-Paul 2003, Guscina 2006

⁷ Ενδεικτικά Poterba 1997, Bentolila & Saint-Paul 2003, Arpaia et al. 2009, Driver & Muñoz-Bugarin 2010, Raurich κ.α. 2012, Hutchinson & Persyn 2012.

⁸ Επισημαίνεται ότι όλες οι εκτιμήσεις, ανεξαρτήτως μεθοδολογίας χρησιμοποιούν τις τρέχουσες τιμές (current prices).

⁹ Σύμφωνα με τον ορισμό της AMECO της οποίας τα στοιχεία χρησιμοποιούμε σε αυτή την εργασία η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία σε τρέχουσες τιμές (Gross value added at current prices / (UVG0) ισούται με

το ΑΕΠ την έμμεση φορολογία (indirect taxes) και τους φόρους επί της παραγωγής (μείον τις επιδοτήσεις), δηλαδή χρησιμοποιούν στον παρονομαστή του κλάσματος το ΑΕΠ σε κόστος συντελεστών (GDP at factor cost). Η λογική της συγκεκριμένης διόρθωσης είναι ότι οι έμμεσοι φόροι και οι φόροι επί της παραγωγής μεταβάλλουν την τελική αξία του παραγόμενου προϊόντος αλλά δεν συνιστούν κάποιου τύπου απόδοση είτε του κεφαλαίου είτε της εργασίας (Gollin 2002, Izyumov & Vahaly 2015, Guerriero 2012).

Κατά δεύτερο λόγο, τμήμα της βιβλιογραφίας έχει απασχολήσει το ερώτημα εάν πρέπει να χρησιμοποιηθούν ακαθάριστα (gross) ή καθαρά (net) μεγέθη, δηλαδή εάν πρέπει να αφαιρέσουμε ή όχι τις αποσβέσεις κεφαλαίου. Σε αυτή την περίπτωση, αντί του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος πρέπει να χρησιμοποιήσουμε το καθαρό εγχώριο προϊόν που συχνά αναφέρεται και ως εθνικό εισόδημα (net domestic product / domestic income).¹⁰ Σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές (Bridgman 2017, Rognlie 2015) εάν αφαιρεθούν οι αποσβέσεις κεφαλαίου μπορεί να επερωτηθεί ακόμη και η βασική διαπίστωση περί της υποχώρησης του μεριδίου της εργασίας στις ανεπτυγμένες χώρες κατά την τελευταία εικοσαετία. Από την άλλη, οι Karabarbounis και Neiman (2014b) υποστηρίζουν ότι η επιλογή μεταξύ ακαθάριστων και καθαρών μεγεθών δεν επηρεάζει την τάση μεταβολής του μεριδίου της εργασίας, διότι τα ακαθάριστα και καθαρά μεγέθη κινούνται σχεδόν παράλληλα, επιχείρημα το οποίο επιβεβαιώνεται και από την δική μας έρευνα. Σε κάθε περίπτωση, οι δύο προσεγγίσεις έχουν τύχει εκτεταμένης εφαρμογής. Από τη μία πλευρά, οι διάσημες αναφορές του Κέυνς (Keynes 1939) και του Kaldor (1957) έγιναν σε αναφορά με τα καθαρά (net) μεγέθη. Από την άλλη, οι περισσότερες σύγχρονες μελέτες χρησιμοποιούν τα ακαθάριστα μεγέθη (ενδ. Karabarbounis & Neiman 2014, Glyn 2009, Piketty & Zucman 2014).

Σε ό,τι αφορά τον αριθμητή του κλάσματος, το σημαντικότερο θέμα που πρέπει να αντιμετωπιστεί αφορά το εισόδημα των μη μισθωτών απασχολούμενων (αυτοαπασχολούμενοι). Σύμφωνα με την τρέχουσα κατηγοριοποίηση, η συγκεκριμένη κατηγορία εργαζομένων περιλαμβάνει τρεις διακριτές ομάδες: τους αυτό-απασχολούμενους με προσωπικό (εργοδότες), τους αυτό-απασχολούμενους χωρίς προσωπικό και τους άμισθους βοηθούς στην οικογενειακή επιχείρηση. Για λόγους απλοποίησης, θα αναφερόμαστε σε αυτές τις τρεις ομάδες με τον όρο «αυτοαπασχολούμενοι», εννοώντας στην ουσία το σύνολο των μη-μισθωτών απασχολούμενων. Πρόκειται για μια ιδιαίτερα διευρυμένη κατηγορία εργαζομένων που περιλαμβάνει μεμονωμένους αγρότες, τεχνίτες όλων των ειδών (ειδικά στον ευρύτερο τομέα των κατασκευών), επιστημονικά επαγγέλματα υψηλού κύρους (γιατροί, δικηγόροι, μηχανικοί) και πολλούς πολλούς άλλους. Επιπρόσθετα, τα τελευταία χρόνια, λόγω της τάσης

την αξία του παραγόμενου προϊόντος μείον τις ενδιάμεσες αναλώσεις (intermediate consumption at purchasers prices). Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία περιλαμβάνει και την ανάλωση παγίου κεφαλαίου (https://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/HelpHtml/uvg0.html).

¹⁰ Σύμφωνα με τα στοιχεία της AMECO που χρησιμοποιούμε στην παρούσα μελέτη το καθαρό εγχώριο προϊόν σε τιμές αγοράς (net domestic product at market prices / UVND) ταυτίζεται με το εθνικό εισόδημα σε τρέχουσες τιμές αγοράς (domestic income at current market prices / UVND) και δίνεται από τον τύπο: $UVND = UVGD - UKCT$, όπου UVGD είναι το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν σε τρέχουσες τιμές αγοράς (gross domestic product at current market prices) και UKCT είναι η ανάλωση παγίου κεφαλαίου σε τρέχουσες τιμές (consumption of fixed capital at current prices). https://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/HelpHtml/uvnd.html

εξατομίκευσης των εργασιακών σχέσεων (OECD 2019) στην κατηγορία αυτή εντάσσεται και μεγάλος αριθμός εργαζομένων οι οποίοι μπορεί να εμφανίζονται ως αυτοαπασχολούμενοι επί της ουσίας όμως παρέχουν εξαρτημένη εργασία (αναφερόμαστε στην κατηγορία εργαζομένων που σχηματικά περιγράφουμε ως «εργαζόμενοι/απασχολούμενοι με «μπλοκάκι»). Αντίστοιχα, ζητήματα εγείρονται ως προς τον τρόπο αντιμετώπισης του εισοδήματος των αυτοαπασχολούμενων ιδιοκτητών μικρών επιχειρήσεων που απασχολούν προσωπικό αλλά συνεισφέρουν και οι ίδιοι στην επιχείρηση με προσωπική εργασία (π.χ. ο ιδιοκτήτης μιας ταβέρνας στην οποία εργάζεται και ο ίδιος). Σύμφωνα με το Σύστημα Εθνικών Λογαριασμών το εισόδημα όλων των παραπάνω εργαζόμενων χαρακτηρίζεται ως «μεικτό εισόδημα» δηλαδή ως εισόδημα που προέρχεται εν μέρει από εργασία και εν μέρει από απόδοση κεφαλαίου. Δυστυχώς, σε αρκετές περιπτώσεις (η Ελλάδα αποτελεί μια από αυτές) το μεικτό εισόδημα αθροίζεται στους Εθνικούς Λογαριασμούς με το εισόδημα του κεφαλαίου (λειτουργικό πλεόνασμα / operating surplus) χωρίς να είναι εφικτή η διάκριση των δύο μεγεθών. Είναι προφανές, ότι η αντιμετώπιση του μεικτού εισοδήματος αποκλειστικά ως απόδοση κεφαλαίου θα είχε ως συνέπεια την υποεκτίμηση του μεριδίου της εργασίας, το δε εύρος της υποεκτίμησης θα είναι ανάλογο της έκτασης αυτών των μορφών απασχόλησης στην δομή της απασχόλησης.¹¹

Από τεχνικής άποψης, εάν δεν διορθώσουμε τον αριθμητή του κλάσματος ως προς την αυτοαπασχόληση, δηλαδή εάν δεχτούμε ότι το εισόδημα της εργασίας (labour income) ταυτίζεται με το εισόδημα της μισθωτής εργασίας (compensation of employees), τότε εκτιμούμε το λεγόμενο «μη-διορθωμένο» μερίδιο της εργασίας. Μολονότι η συγκεκριμένη προσέγγιση έχει χρησιμοποιηθεί στην βιβλιογραφία (ενδ. Daudey & Garcia-Peñalosa 2007, Jayadev 2007, Rodrik 1999) τα αποτελέσματά της δεν είναι ικανοποιητικά διότι υπονοεί ότι το σύνολο του εισοδήματος των μη-μισθωτών απασχολούμενων (αυτοαπασχολούμενοι) συνιστά απόδοση κεφαλαίου.

Επίσης, δημιουργεί ερωτήματα ο τρόπος αντιμετώπισης του δημόσιου τομέα που είναι εκτεταμένος σε όλες τις ανεπτυγμένες οικονομίες. Ο δημόσιος τομέας επιδρά και στον παρονομαστή και στον αριθμητή του κλάσματος διότι η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (GVA) του δημόσιου στους Εθνικούς Λογαριασμούς απλά ισούται με το άθροισμα των αμοιβών των δημοσίων υπαλλήλων. Κατά συνέπεια η συμπερίληψη του δημόσιου τομέα στην εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας τείνει να υπερτιμά το μερίδιο της εργασίας (ILO & OECD 2015, Rognlie 2015).

Μια «καθαρή λύση», παράκαμψης του προβλήματος, είναι αυτή που υιοθετούν οι Karabarbounis και Neiman (2014) οι οποίοι επικεντρώνουν στο μερίδιο της εργασίας στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας (corporate sector) προκειμένου να ελαχιστοποιήσουν τις επιδράσεις αφενός του εισοδήματος της αυτό-απασχόλησης, αφετέρου του εισοδήματος της μισθωτής εργασίας των δημοσίων υπαλλήλων. Το πλεονέκτημα αυτής της προσέγγισης είναι η ευκρίνειά της διότι δεν απαιτούνται διορθώσεις που ενέχουν τον κίνδυνο να επιδράσουν στο αποτέλεσμα της εκτίμησης. Από την άλλη πλευρά, είναι προφανές ότι αυτή η επιλογή

¹¹ Ορισμένοι ερευνητές, μάλιστα, έχουν υποστηρίξει ότι εάν γίνουν οι αναγκαίες προσαρμογές, δηλαδή εάν αντιμετωπίσουμε τμήμα του εισοδήματος των αυτοαπασχολούμενων ως εισόδημα από εργασία τότε τα μερίδια της εργασίας διαχρονικά παραμένουν σταθερά (Bernanke & Gürkaynak 2001, Gollin 2002).

αποτυπώνει την λειτουργική διανομή του εισοδήματος μόνο στην μεγάλη βιομηχανία. Συνεπώς, σε χώρες που η μεγάλη (εισηγμένη στο χρηματιστήριο) επιχείρηση δεν είναι η κυρίαρχη μορφή παραγωγής ή/και απασχόλησης, η εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας με αυτόν τον τρόπο δεν μας λέει πολλά πράγματα για την κατάσταση που επικρατεί στο σύνολο της οικονομίας. Δεν μας δίνει τη γενική εικόνα, παρ'ότι μόνο ένα τμήμα αυτής.

Εναλλακτικά, μπορούμε να διορθώσουμε τον αριθμητή του κλάσματος ως προς το εισόδημα των αυτοαπασχολούμενων, δηλαδή να δεχτούμε ότι τμήμα του (μικτού) εισοδήματος αυτής της κατηγορίας εργαζομένων αποτελεί εισόδημα από εργασία (και όχι από κεφάλαιο) συνεπώς θα πρέπει να προστεθεί στο εισόδημα από μισθούς. Τεχνικά, αυτό θα μας οδηγήσει στην εκτίμηση του «διορθωμένου μεριδίου της εργασίας». Σε αυτή την περίπτωση, το ερώτημα αφορά την μεθοδολογία βάσει της οποίας θα περάσουμε από το «μη διορθωμένο» στο «διορθωμένο» μερίδιο της εργασίας.

Εάν το ύψος του μικτού εισοδήματος αποτυπώνεται διακριτά στους Εθνικούς Λογαριασμούς, μια επιλογή είναι να αντιμετωπίσουμε το σύνολο του μικτού εισοδήματος ως εισόδημα από εργασία (Kravis 1959). Το πλεονέκτημα αυτής της λύσης είναι ότι αποτυπώνει με καλύτερο τρόπο το μερίδιο της εργασίας σε οικονομίες όπου η μέση αμοιβή ενός αυτοαπασχολούμενου είναι χαμηλότερη από την αντίστοιχη ενός μισθωτού και όπου οι αυτοαπασχολούμενοι δεν χρησιμοποιούν μεγάλες ποσότητες κεφαλαίου (δηλαδή και γης). Από την άλλη πλευρά, πολλές κατηγορίες αυτοαπασχολούμενων χρησιμοποιούν σημαντικές ποσότητες κεφαλαίου ή/και γης (Gollin 2002), ενώ η διάκριση των αυτοαπασχολούμενων σε εκείνους που αμείβονται χαμηλότερα από το μέσο μισθωτό και σε εκείνους που αμείβονται περισσότερο ενέχει μια σειρά εν πολλοίς αυθαίρετων παραδοχών.

Μια άλλη επιλογή είναι να αποδώσουμε τα δύο τρίτα ($2/3$) του μικτού εισοδήματος στο εισόδημα της εργασίας και το υπόλοιπο ένα τρίτο ($1/3$) στο εισόδημα του κεφαλαίου. Η μέθοδος προτάθηκε από τον Johnson (1954) και έχει χρησιμοποιηθεί από την βιβλιογραφία (ενδεικτικά Guscina 2006, Izyumov & Vahaly 2015, Krueger 1999). Το πρόβλημα στην προκειμένη αφορά αφενός την τεκμηρίωση της επιλογής να αποδώσουμε τα $2/3$ του μικτού εισοδήματος στην εργασία (γιατί όχι το $1/4$ ή το $1/2$;), αφετέρου το ότι αποτυγχάνει να συλλάβει τις αλλαγές στη φύση της αυτοαπασχόλησης (π.χ. άλλο πράγμα ο αυτοαπασχολούμενος αγρότης και άλλο πράγμα ο ιατρός) οι οποίες μπορεί να είναι πολύ σημαντικές ειδικά όταν εξετάζουμε χρονοσειρές δεκαετιών. Μια τρίτη επιλογή είναι να υποθέσουμε ότι η σύνθεση του μικτού εισοδήματος των αυτοαπασχολούμενων είναι αντίστοιχη με εκείνη του επιχειρηματικού τομέα της οικονομίας (Atkinson 1983, Izyumov & Vahaly 2015, Rognlie 2015, Ryan 1996). Το κυριότερο πρόβλημα στην συγκεκριμένη προσέγγιση είναι ότι υπονοεί πως η σύνθεση του εισοδήματος (εργασία και κεφάλαιο) των ατομικών, των μικρών, των μεγάλων επιχειρήσεων και του δημόσιου τομέα είναι η ίδια.

Τέλος, η πλέον διαδεδομένη επιλογή είναι να προχωρήσουμε στη διόρθωση βάσει της υπόθεσης ότι η μέση ωριαία αμοιβή των αυτοαπασχολούμενων και των μισθωτών είναι η ίδια. Για μεγαλύτερη αξιοπιστία μπορούμε να υποθέσουμε ότι κάθε αυτοαπασχολούμενος λαμβάνει ένα εισόδημα από προσωπική εργασία το οποίο ισούται με τη μέση ωριαία αμοιβή των μισθωτών στον αντίστοιχο κλάδο (Serres κ.α. 2002, Guerriero 2012, Gollin 2002, Arpaia κ.α.

2009, Freeman 2011, Feinstein 1968, Bagnoli 2009). Η συγκεκριμένη μεθοδολογία ακολουθείται από τον ΟΑΣΑ, το πρόγραμμα EU KLEMS (Stehrer κ.α. 2019) και από την AMECO¹² για την εκτίμηση του σταθμισμένου μεριδίου της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας. Ακόμα καλύτερα -όχι όμως πάντα εφικτό λόγω έλλειψης στοιχείων- είναι να υποθέσουμε ότι η μέση ωριαία αμοιβή ενός αυτοαπασχολούμενου είναι η ίδια με τη μέση ωριαία αμοιβή ενός μισθωτού που εργάζεται στον ίδιο κλάδο και έχει την ίδια ηλικία, φύλο και εκπαιδευτικό επίπεδο με τον αυτοαπασχολούμενο (Jorgenson 1991, Jorgenson κ.α. 2010, Young 1995). Σε γενικές γραμμές το πλεονέκτημα της στάθμισης βάσει της ωριαίας αμοιβής των μισθωτών είναι ότι απαιτεί στοιχεία που κατά κανόνα είναι διαθέσιμα και θεμελιώνεται σε εύλογες υποθέσεις. Το μεγαλύτερο πρόβλημα είναι ότι μπορεί να παράξει «περίεργα» αποτελέσματα εάν η αυτοαπασχόληση αποτελεί μεγάλο τμήμα της απασχόλησης και ταυτόχρονα εάν η μέση αμοιβή της αυτοαπασχόλησης είναι χαμηλότερη από εκείνη της εργασίας. Ο συνδυασμός αυτών των δύο παραγόντων μπορεί να οδηγήσει σε εκτιμήσεις για το μερίδιο της εργασίας οι οποίες υπερβαίνουν την μονάδα! Ένα τέτοιο πρόβλημα έπρεπε να αντιμετωπιστεί και στην συγκεκριμένη εργασία.

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας επιλέξαμε μια μεθοδολογία εκτίμησης που αφενός λαμβάνει υπόψη τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, αφετέρου μπορεί να επεκταθεί και στην μελέτη άλλων οικονομιών/χωρών προκειμένου να εξαχθούν συγκριτικά αποτελέσματα.

Το πρώτο μέγεθος που εκτιμήθηκε είναι το μερίδιο της εργασίας σε εθνικό και τομεακό επίπεδο (βιομηχανία, κατασκευές, υπηρεσίες) εκφρασμένο ως ποσοστό του ΑΕΠ σε κόστος συντελεστών¹³ στην περίπτωση που αναφερόμαστε στην εθνική οικονομία και ως ποσοστό της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας σε κόστος συντελεστών στην περίπτωση που αναφερόμαστε στους επιμέρους κλάδους. Η αλγεβρική έκφραση του βασικού τύπου που χρησιμοποιήσαμε για την εκτίμηση του διορθωμένου μεριδίου της εργασίας ως ποσοστό του ΑΕΠ (κόστος συντελεστών) ή αντίστοιχα της προστιθέμενης αξίας του κλάδου(κόστος συντελεστών) είναι:

$$LS_i = \frac{CoE_i * \frac{EMPL_i}{EMPE_i}}{GVA_i} \quad (1)$$

όπου CoE είναι οι προ φόρων αμοιβές της μισθωτής εργασίας και οι ασφαλιστικές εισφορές που την επιβαρύνουν, EMPL είναι το σύνολο της απασχόλησης, EMPE είναι το σύνολο των

¹² Σύμφωνα με την μεθοδολογία της AMECO το σταθμισμένο μερίδιο της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας (adjusted wage share total economy / ALCD0) εκφρασμένο ως ποσοστό του ΑΕΠ σε τιμές αγοράς (GDP at market prices) δίνεται από τον τύπο: $ALCD0 = [(UWCD : NWTG) : (UVGD : NETD)] \times 100$, όπου UWCD είναι η αποζημίωση των μισθωτών (compensation of employees), NWTG είναι ο αριθμός των μισθωτών, NETD είναι το σύνολο της απασχόλησης και UVGD είναι το ΑΕΠ σε τρέχουσες τιμές αγοράς (gross domestic product at current market prices). Όπου είναι δυνατόν, η απασχόληση και οι μισθωτοί μπορούν να πάρουν τιμές που ισοδυναμούν σε πλήρη απασχόληση.
https://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/HelpHtml/alcd0.html

¹³ Δηλαδή, από το ΑΕΠ σε τρέχουσες τιμές αφαιρέσαμε τους έμμεσους φόρους και τους φόρους επί της παραγωγής πλέον των επιδοτήσεων.

μισθωτών, GVA η προστιθέμενη αξία και i ο κλάδος/τομέας παραγωγής. Δηλαδή, υποθέτουμε ότι η μέση ωριαία αμοιβή των μη μισθωτών απασχολούμενων είναι η ίδια με την μέση ωριαία αμοιβή των μισθωτών στον κλάδο.

Το δεύτερο μέγεθος που εκτιμήσαμε αφορά το μερίδιο της εργασίας στον ιδιωτικό τομέα, τόσο για το σύνολο της οικονομίας όσο και για τους τομείς της βιομηχανίας, των κατασκευών και των υπηρεσιών. Η εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας στον ιδιωτικό τομέα επιβάλλει μια σειρά πρόσθετων προσαρμογών. Κατ' αρχήν πρέπει να αφαιρεθούν από τον παρονομαστή του κλάσματος το ύψος των αμοιβών των δημοσίων υπαλλήλων. Υποθέτουμε δηλαδή, ότι η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του δημόσιου τομέα ισούται με τις αμοιβές των δημοσίων υπαλλήλων. Η δεύτερη προσαρμογή αφορά στον αριθμητή του κλάσματος, απ' όπου πρέπει αφενός να αφαιρεθούν οι αμοιβές των δημοσίων υπαλλήλων αφετέρου πρέπει να προσαρμοστούν τα μεγέθη της απασχόλησης μέσω της από-μείωσης του αριθμού των μισθωτών κατά τον αριθμό των δημοσίων υπαλλήλων. Υποθέτουμε δηλαδή ότι η μέση ωριαία αμοιβή των δημοσίων υπαλλήλων δεν διαφοροποιείται ανά κλάδο καθώς και ότι το σύνολο των δημοσίων υπαλλήλων είναι μισθωτοί. Κατά συνέπεια, η εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας για τον ιδιωτικό τομέα έγινε βάσει του τύπου:

$$LS_i^{pr} = \frac{CoE_i^{pr} * \frac{EMPL_i^{pr}}{EMPE_i^{pr}}}{GVA_i^{pr}} \quad (2)$$

όπου:

$$CoE_i^{pr} = CoE_i - CoE_i^{publ} \quad (3)$$

$$EMPL_i^{pr} = EMPL_i - EMPL_i^{publ} \quad (4)$$

$$EMPE_i^{pr} = EMPE_i - EMPL_i^{publ} \quad (5)$$

$$GVA_i^{pr} = GVA_i - CoE_i^{publ} \quad (6)$$

$$CoE_i^{publ} = y_i CoE^{publ} \quad (7)$$

όπου CoE^{pr} είναι οι αμοιβές εξαρτημένης εργασίας στον ιδιωτικό τομέα, CoE^{publ} είναι οι αμοιβές εξαρτημένης εργασίας στο δημόσιο τομέα (Γενική Κυβέρνηση), $EMPL_i^{pr}$ το σύνολο των απασχολούμενων στον ιδιωτικό τομέα, $EMPL_i^{publ}$ οι απασχολούμενοι στη Γενική Κυβέρνηση, $EMPE_i^{pr}$ οι μισθωτοί του ιδιωτικού τομέα, i ο κλάδος και y το ποσοστό των δημοσίων υπαλλήλων που απασχολείται στον κλάδο i .

Το τρίτο μέγεθος το οποίο εκτιμήθηκε είναι το μερίδιο της εργασίας στον ιδιωτικό τομέα σε εθνικό και τομεακό επίπεδο, εκφρασμένο ως ποσοστό του εγχώριου εισοδήματος. Η συγκεκριμένη εκτίμηση παράγει υψηλότερες τιμές για το μερίδιο της εργασίας διότι αφαιρεί από τον παρονομαστή του κλάσματος τις αναλώσεις παγίου κεφαλαίου (fixed capital consumption). Μέσα από την συγκεκριμένη εκτίμηση λαμβάνουμε καλύτερη εικόνα ως προς

την λειτουργική διανομή του εισοδήματος μεταξύ των αμοιβών της εργασίας και των κερδών (δηλαδή ενός υποσυνόλου της αμοιβής του κεφαλαίου). Η αλγεβρική έκφραση του τύπου που χρησιμοποιήσαμε για την εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας ως ποσοστό του Εθνικού Εισοδήματος είναι:

$$LS_i^{pr} = \frac{CoE_i^{pr} * \frac{EMPL_i^{pr}}{EMPE_i^{pr}}}{NI_i^{pr} (=GVA_i^{pr} - CoFC_i^{pr})} \quad (8)$$

όπου NI είναι το εγχώριο εισόδημα εκφρασμένο σε τιμές συντελεστών παραγωγής (domestic income at current factor cost) και $CoFC$ είναι η ανάλωση παγίου κεφαλαίου. Για την εκτίμηση του μεγέθους σε κλαδικό επίπεδο απαιτούνται πρόσθετες παραδοχές που προκύπτουν από το γεγονός ότι δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για τις αναλώσεις παγίου κεφαλαίου σε τομεακό/κλαδικό επίπεδο. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος υποθέσαμε ότι η ανάλωση παγίου κεφαλαίου στους επιμέρους τομείς είναι ανάλογη της ακαθάριστης δημιουργίας παγίου κεφαλαίου (gross fixed capital formation). Δηλαδή ότι:

$$CoFC_i = CoFC * \frac{GFCF_i}{CFCF} \quad (9)$$

όπου $GFCF$ είναι ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου.

Τέλος πρέπει να σημειωθεί ότι δεν συμπεριλαμβάνουμε στις εκτιμήσεις μας τον αγροτικό τομέα. Ο λόγος είναι ότι η μέθοδος που ακολουθούμε έδινε αποτελέσματα υψηλότερα της μονάδας για τα έτη 2005 έως και 2008 κάτι το οποίο οφείλεται στην κυριαρχία της αυτοαπασχόλησης σε αυτόν τον τομέα. Ενδεικτικά, καθ' όλη την περίοδο 1995-2018, μόλις δύο στους δέκα εργαζόμενους στον αγροτικό τομέα καταγράφονται ως μισθωτοί (ειδικά για την τετραετία 2005-2008 τα ποσοστά είναι 8%, 15%, 15% και 15% αντίστοιχα) που κατά πάσα πιθανότητα αφορούν κυρίως επιστημονικό προσωπικό σε μεγάλες επιχειρήσεις ή στο δημόσιο τομέα (γεωπόνους, δασοπόνους κλπ.) των οποίων η μέση ωριαία αμοιβή υπερβαίνει την αντίστοιχη μέση αμοιβή του αυτοαπασχούμενου στον τομέα. Το πρόβλημα θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με μια σειρά πρόσθετων διορθώσεων οι οποίες όμως θα οδηγούσαν σε αδυναμία σύγκρισης των αποτελεσμάτων με τα αντίστοιχα των άλλων τομέων.

Το μερίδιο της εργασίας στην Ελλάδα

Σύνολο οικονομίας, 1973-2018

Στο Διάγραμμα 1 παρουσιάζονται οι εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (AMECO), του ΟΟΣΑ και του ILO αναφορικά με την μεταβολή του μεριδίου της εργασίας στην Ελλάδα. Όλες οι εκτιμήσεις αφορούν στο διαρθρωμένο (ως προς την αυτό-απασχόληση) μερίδιο της εργασίας εκφρασμένο ως ποσοστό του ΑΕΠ σε τρέχουσες τιμές κόστους συντελεστών.

Διάγραμμα 1: Διαρθρωμένο μερίδιο της εργασίας ως ποσοστό του ΑΕΠ σε τρέχουσες τιμές κόστους συντελεστών – σύνολο οικονομίας

Πηγή: AMEO, OECD, ILO

Όπως φαίνεται, μολονότι οι εκτιμήσεις των τριών διεθνών οργανισμών διαφέρουν σημαντικά, μπορούν να διαπιστωθούν συγκλίσεις ειδικά σε ό,τι αφορά τις τάσεις μεταβολής. Ειδικότερα, και ο ΟΟΣΑ και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εκτιμούν ότι το μερίδιο της εργασίας ενισχύθηκε σημαντικά από τα μέσα της δεκαετίας του '70 έως και τα μέσα της δεκαετίας του '80. Η εξέλιξη μπορεί να αποδοθεί στο ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο της μεταπολίτευσης και ειδικότερα στην αποκατάσταση της Δημοκρατίας το 1974 και στην μακροοικονομική και μισθολογική πολιτική της πρώτης κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ υπό τον Ανδρέα Παπανδρέου το 1981. Είναι επαρκώς τεκμηριωμένο ότι η ελληνική οικονομία στα τέλη της δεκαετίας του '70 ήταν αντιμέτωπη με υψηλά επίπεδα νομισματικής και μακροοικονομικής αστάθειας (Αργείτης 2004, Καζάκος 2001) που ήταν αποτέλεσμα του συνδυασμού των επιπτώσεων της πετρελαϊκής κρίσης και της εξάντλησης του αναπτυξιακού προτύπου που είχε ακολουθηθεί κατά τις δεκαετίες του '60 και του '70 (Σακελλαρόπουλος 2004). Παράλληλα όμως, η οικονομική κρίση των αρχών της δεκαετίας του '80 συνυπήρξε με ισχυρές κοινωνικές και πολιτικές προσδοκίες που έφερε η μεταπολίτευση. Το κράτος πρόνοιας στην Ελλάδα, σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στη Δυτική Ευρώπη, δεν εδραιώθηκε σε μια συγκυρία οικονομικής ανάπτυξης αλλά σε μια περίοδο έντονης οικονομικής κρίσης (Γράβαρης 1998). Τα οικονομικά προβλήματα συνέπεσαν με εξελίξεις των οποίων η προσέλευση δεν ήταν οικονομική όπως η αναγκαία επέκταση των δημοσίων δαπανών με στόχο την οικοδόμηση του κράτους πρόνοιας και η σημαντική αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας λόγω των νέων πολιτικών ελευθεριών μετά το 1974 (Λαμπριανίδης & Πάκος 1990).

Κατά δεύτερο λόγο, στις μεταβολές του μεριδίου της εργασίας αποτυπώνονται με παραστατικό τρόπο οι συνέπειες των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής που εφαρμόστηκαν τις δεκαετίες του '80 και του '90. Τόσο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, όσο και ο ΟΟΣΑ εκτιμούν μείωση του μεριδίου της εργασίας κατά δύο με τρεις ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ την περίοδο 1985-1987 κατά την οποία εφαρμόστηκε το *Πρώτο Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα* (κυβέρνηση Παπανδρέου, Υπ. Οικονομικών Κ. Σημίτης) που οδήγησε σε μείωση των πραγματικών μισθών κατά περίπου 13,4% (Ιωαννίδης 2012). Αντίστοιχα, κατά την περίοδο 1991-1993 το μερίδιο της εργασίας υποχώρησε επιπλέον δύο με τρεις ποσοστιαίες μονάδες ως αποτέλεσμα εφαρμογής του *Μεσοπρόθεσμου Σταθεροποιητικού Προγράμματος 1991-1993* (κυβέρνηση Κωνσταντίνου Μητσοτάκη) το οποίο πέρα των δημοσιονομικών στόχων συμπεριέλαβε και μέτρα προώθησης «διαθρωτικών αλλαγών» με στόχο την απελευθέρωση των αγορών προϊόντων, εργασίας και υπηρεσιών, καθώς και ένα φιλόδοξο πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων (Λιαργκόβας & Πατρώνης 2004). Κατά συνέπεια, παρά τις διαφορετικές εκτιμήσεις του ΟΟΣΑ και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ως προς το ακριβές ύψος του μεριδίου της εργασίας και οι δύο εκτιμήσεις αποτυπώνουν υποχώρησή του κατά την διάρκεια εφαρμογής προγραμμάτων δημοσιονομικής εξυγίανσης.

Η τρίτη κοινή διαπίστωση αφορά το γεγονός ότι την λήξη των προγραμμάτων προσαρμογής ακολούθησε μια ενίσχυση του μεριδίου της εργασίας, αν και η ένταση της θετικής μεταβολής διαφέρει σημαντικά αναλόγως της εκτίμησης (κατά τον ΟΟΣΑ ήταν πολύ ισχυρότερη σε σχέση με εκείνη που εκτιμά η Ευρωπαϊκή Επιτροπή). Έτσι, η περίοδος που καλύπτει από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '90 έως και το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 2000 χαρακτηρίζεται από σταδιακή ενίσχυση του μεριδίου της εργασίας χωρίς όμως να λείπουν ισχυρές προς τα κάτω «στιγμιαίες» προσαρμογές. Σε κάθε περίπτωση, και οι δύο Οργανισμοί εκτιμούν ότι το μερίδιο της εργασίας στην Ελλάδα το 2005 ήταν υψηλότερο σε σχέση με δέκα χρόνια πριν.¹⁴ Η ενίσχυση των μεριδίων της εργασίας κατά την περίοδο αυτή πρέπει εν μέρει να αποδοθεί στην αλλαγή της κλαδικής διάρθρωσης της οικονομίας και ειδικότερα στην σταδιακή ενίσχυση των υπηρεσιών έναντι των άλλων τομέων. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, κατά την δεκαετία του '70 οι υπηρεσίες συνεισφεραν μεσοσταθμικά το 58% του ΑΕΠ, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την δεκαετία του '80 ήταν 61,4%. Με άλλα λόγια, κατά τις δεκαετίες του '70 και του '80 η σημασία των υπηρεσιών στο ΑΕΠ ενισχυόταν αλλά με σχετικά μικρό ρυθμό. Αντίθετα, οι δεκαετίες του '90 και του 2000 επέφεραν δομικές αλλαγές. Κατά την δεκαετία του '90 οι υπηρεσίες συνεισφεραν μεσοσταθμικά το 69,5% του ΑΕΠ, και κατά την δεκαετία του 2000 το 75%. Με άλλα λόγια υπήρξε μια σημαντική και ισχυρή ενίσχυση του τριτογενούς τομέα η οποία αποτυπώθηκε τόσο στο ΑΕΠ όσο και στην δομή της απασχόλησης (για περισσότερα βλ. Ιωαννίδης 2012).

Τέλος, σε ό,τι αφορά στις συνέπειες της κρίσης της περιόδου 2008-2015 οι εκτιμήσεις και των τριών διεθνών οργανισμών είναι κοινές. Κατά τα πρώτα δύο έτη της κρίσης το μερίδιο της εργασίας ενισχύθηκε, φαινόμενο παράδοξο εκ πρώτης όψης το οποίο όμως αποδίδεται στο

¹⁴ Αυτές, οι διαφορετικές εκτιμήσεις πρέπει να αποδοθούν στον εξαιρετικά σημαντικό ρόλο που παίζει η μη μισθωτή εργασία στην ελληνική οικονομία. Μολονότι, μπορούμε να διαπιστώσουμε με ασφάλεια μια σαφή τάση σταδιακής υποχώρησης της αυτοαπασχόλησης (δηλαδή στο ποσοστό των αυτό-απασχολούμενων στο σύνολο της απασχόλησης), η μη μισθωτή εργασία παρέμεινε –και παραμένει– πολύ σημαντικότερη για την ελληνική οικονομία σε σχέση με άλλες χώρες που εμφανίζουν το ίδιο επίπεδο ανάπτυξης (μετρούμενο ως κατά κεφαλή ΑΕΠ).

γεγονός ότι τα κέρδη επηρεάστηκαν γρηγορότερα από τις αμοιβές της εργασίας και τον όγκο της απασχόλησης (είναι γνωστό ότι τα μεγέθη της αγοράς εργασίας συμπεριλαμβανομένων των μισθών παρουσιάζουν μια χρονική υστέρηση προσαρμογής στις συνθήκες του οικονομικού περιβάλλοντος). Εν συνεχεία όμως, και ιδιαίτερα μετά το 2010 και την είσοδο της Ελλάδας σε πρόγραμμα προσαρμογής υπό διεθνή εποπτεία, το μερίδιο της εργασίας υποχώρησε έντονα, τουλάχιστον κατά πέντε ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ. Υπό αυτή την έννοια, και στην περίπτωση των προγραμματιζόμενων δημοσιονομικής προσαρμογής της περιόδου 2010-2015 επιβεβαιώθηκε ο «κανόνας» της υποχώρησης του μεριδίου της εργασίας που συναντήσαμε στα τέλη της δεκαετίας του '80 και στις αρχές της δεκαετίας του '90.

Σύνολο οικονομίας και επιμέρους κλάδοι, 1995-2018

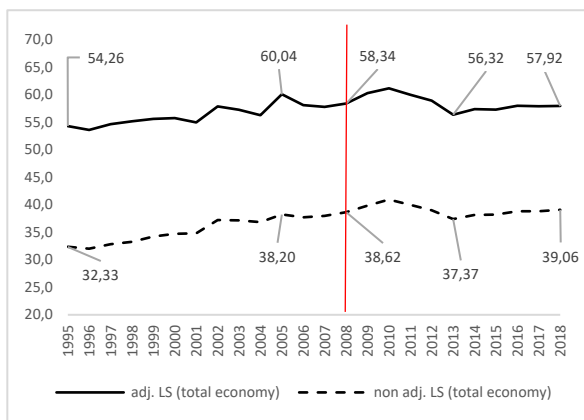
Λόγω της ύπαρξης αναλυτικότερων στατιστικών στοιχείων για τα έτη μετά το 1995 είναι εφικτή η εκτίμηση των μεριδίων της εργασίας και στους κύριους τομείς της οικονομίας. Στο Διάγραμμα 2 αποτυπώνεται αυτή η εκτίμηση για το σύνολο της οικονομίας αλλά και για τους τομείς της βιομηχανίας, των κατασκευών και των υπηρεσιών. Η κάθετη γραμμή σηματοδοτεί το τελευταίο έτος πριν την κρίση (2008).

Στο τμήμα (α) αποτυπώνεται το μερίδιο της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας. Η συνεχόμενη γραμμή αποτυπώνει το διορθωμένο (κατά την αυτοαπασχόληση) μερίδιο της εργασίας όπως αυτό εκτιμάται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (AMECO) και η διακεκομμένη γραμμή αποτυπώνει το μη διορθωμένο μερίδιο της εργασίας. Ο λόγος της παράθεσης αυτών των δύο καμπύλων δεν είναι άλλος από την επισήμανση της σημασίας που παίζει ο ρόλος της αυτοαπασχόλησης η οποία μπορεί μεταξύ 1995 και 2018 να μειώθηκε από το 40% στο 33% του συνόλου της απασχόλησης παραμένει όμως σε ένα από τα υψηλότερα επίπεδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Βλέπουμε πως οι διαφορές μεταξύ του διορθωμένου και του μη διορθωμένου μεριδίου της εργασίας είναι ιδιαίτερα υψηλές και κυμαίνονται μεταξύ δεκαοκτώ και είκοσι ποσοστιαίων μονάδων του ΑΕΠ. Ωστόσο, επίσης φαίνεται καθαρά ότι παρά της σημαντικές διαφορές ως προς το ύψος του μεριδίου της εργασίας, η κατεύθυνση των μεταβολών είναι η ίδια και στις δύο εκδοχές (διορθωμένο και μη-διορθωμένο μερίδιο της εργασίας).

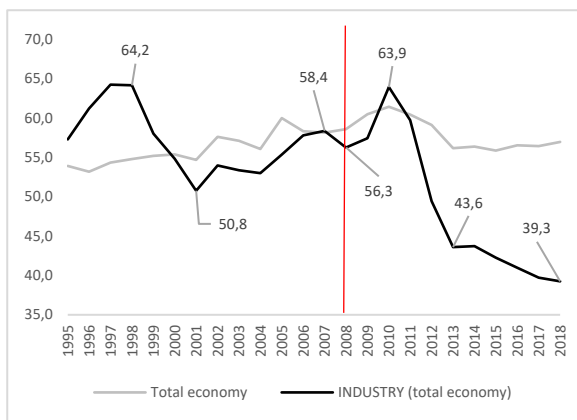
Σε ό,τι αφορά το διορθωμένο μερίδιο της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας, διαπιστώνουμε ότι κατά την δεκαετία 1995-2005 αυτό ενισχύοταν, με αποτέλεσμα το 2005 να διαμορφωθεί στο 60,0% του ΑΕΠ, έναντι 54,3% το 1995. Έκτοτε, άρχισε να υποχωρεί με αποτέλεσμα κατά το τελευταίο έτος πριν την κρίση (2008) να διαμορφωθεί σε 58,3% του ΑΕΠ. Η οικονομική κρίση αρχικά είχε ως αποτέλεσμα την περαιτέρω ενίσχυση του μεριδίου της εργασίας (61,1% το 2010) λόγω της αρχικής εντονότερης υποχώρησης των κερδών των επιχειρήσεων σε σχέση με την μείωση των μισθών. Στη συνέχεια όμως, μετά το 2010, το μερίδιο της εργασίας άρχισε να υποχωρεί, με αποτέλεσμα το 2013 να διαμορφωθεί σε 56,3%. Έκτοτε, ακολούθησε μια περίοδος ανάκαμψης που διατηρείται έως και το τελευταίο έτος που εξετάζουμε (2018: 57,9%).

Διάγραμμα 2: Διορθωμένο (ως προς τους αυτοαπασχολούμενους) μερίδιο της εργασίας στην Ελλάδα την περίοδο 1995-2018: σύνολο οικονομία, βιομηχανία, κατασκευές και υπηρεσίες (ως ποσοστό του ΑΕΠ και της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας σε τρέχουσες τιμές κόστους συντελεστών).

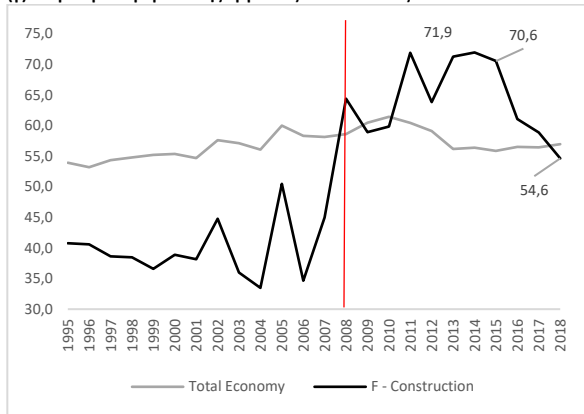
(α) Διορθωμένο και μη διορθωμένο μερίδιο της εργασίας – Σύνολο οικονομίας

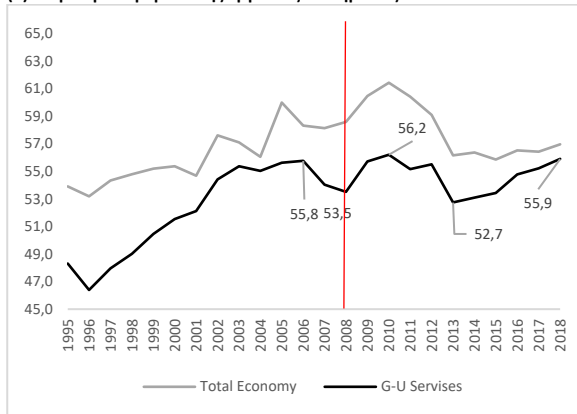
(β) Διορθωμένο μερίδιο της εργασίας – Βιομηχανία

(γ) Διορθωμένο μερίδιο της εργασίας – Κατασκευές

(δ) Διορθωμένο μερίδιο της εργασίας – Υπηρεσίες

Πηγή: εκτιμήσεις του συντάκτη

Αντίστοιχα, στα τμήματα (β) – (δ) αποτυπώνεται το διορθωμένο μερίδιο της εργασίας στην βιομηχανία, τις κατασκευές και τις υπηρεσίες, εκφρασμένο ως ποσοστό της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κλάδου (σε τρέχουσες τιμές κόστους συντελεστών). Σε ό,τι αφορά την βιομηχανία (τμήμα β), είναι εμφανής η δραματική υποχώρηση μετά το 2010. Κατά την περίοδο 2001-2007 το μερίδιο της εργασίας στην βιομηχανία ενισχυόταν σταθερά, ενώ η οικονομική κρίση είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την πρόσκαιρη εκτίναξή του (από 56,3% σε 63,9%). Στη συνέχεια όμως το μερίδιο της εργασίας στην βιομηχανία κατέρρευσε. Μέσα σε οκτώ χρόνια (από το 2010 έως και το 2018) υποχώρησε κατά είκοσι οκτώ ποσοστιαίες μονάδες με αποτέλεσμα το 2018 να διαμορφωθεί στο 39,3% της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του τομέα.

Στον τομέα των κατασκευών (τμήμα γ) μετά το ξέσπασμα της κρίσης το μερίδιο της εργασίας λαμβάνει ιδιαίτερα ψηλές τιμές. Πρέπει να επισημανθεί ότι και στην περίπτωση των κατασκευών ο ρόλος της αυτοαπασχόλησης είναι ιδιαίτερα σημαντικός αφού ανέρχεται σε περίπου 70% της συνολικής απασχόλησης στον τομέα. Επιπρόσθετα, η περιστολή της οικονομικής δραστηριότητας στις κατασκευές ήταν εξαιρετικά σημαντική (η σημαντικότερη σε σχέση με τους άλλους τομείς) με αποτέλεσμα το 2018 η συμμετοχή των κατασκευών στο

ΑΕΠ να είναι μικρότερη από εκείνη του αγροτικού τομέα. Συνδυαστικά, οι δύο παραπάνω παράγοντες οδηγούν σε αποτύπωση υψηλών μεριδίων της εργασίας έως και το 2015 και εν συνεχεία καθίζηση κατά περίπου δεκαπέντε ποσοστιαίες μονάδες την τριετία 2015-2018.

Τέλος, ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι στον τομέα των υπηρεσιών (τμήμα δ) το μερίδιο της εργασίας μοιάζει να διαμορφώνεται σε ιστορικά υψηλά επίπεδα. Ειδικότερα, το μερίδιο της εργασίας τα δύο πρώτα έτη της κρίσης αυξήθηκε, μετά υποχώρησε και στη συνέχεια άρχισε να ανακάμπτει με τέτοιο ρυθμό που κάλυψε το χαμένο έδαφος. Για την ακρίβεια, κατά το έτος 2018 το μερίδιο της εργασίας διαμορφώθηκε σε επίπεδα υψηλότερα της προ-κρίσης περιόδου με αυξητική τάση για τα επόμενα έτη. Με άλλα λόγια, φαίνεται ότι οι αρνητικές συνέπειες της κρίσης στο μερίδιο της εργασίας στις υπηρεσίες έχουν ήδη ξεπεραστεί. Εξαιτίας του ότι οι υπηρεσίες αποτελούν τον μεγαλύτερο τομέα της οικονομίας, οι θετικές αυτές μεταβολές αποτυπώνονται και στα συνολικά μεγέθη.

Επομένως, εκ πρώτης όψης φαίνεται ότι οι συνέπειες της κρίσης στο μερίδιο της εργασίας δεν ήταν ιδιαίτερα δραματικές. Στο σύνολο της οικονομίας, το 2018 το μερίδιο της εργασίας διαμορφώθηκε στο 57,9% του ΑΕΠ, δηλαδή ήταν μόλις 0,4 μονάδες μικρότερο σε σχέση με το τελευταίο έτος πριν την κρίση (2008: 58,3%), διαφορά η οποία μάλλον θα καλυφθεί κατά τα επόμενα έτη εάν συνεχιστεί η τάση ενίσχυσής του. Βέβαια, στην βιομηχανία αποτυπώνουμε σημαντική υποχώρηση, αλλά πέραν του ότι θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι αυτό ενισχύει τη διεθνή ανταγωνιστικότητα της ελληνικής μεταποίησης η σχετική βαρύτητα του τομέα στην ελληνική οικονομία είναι μικρή και δεν επηρεάζει καθοριστικά τα συνολικά μεγέθη. Αντιθέτως, η επίδραση των υπηρεσιών είναι καθοριστική. Εκεί το μερίδιο της εργασίας κινείται ήδη σε υψηλότερα επίπεδα απ' ότι πριν την κρίση, με τάσεις περαιτέρω ενίσχυσης. Ως εκ τούτου, εάν εξετάσουμε το σύνολο της οικονομίας, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι συνέπειες της κρίσης, μολονότι δραματικές, κατανεμήθηκαν αναλογικά μεταξύ της εργασίας και του κεφαλαίου. Με άλλα λόγια, τα εισοδήματα από εργασία υποχώρησαν μεν, αλλά με τρόπο ανάλογο της υποχώρησης των κερδών. Όντως έτσι έχουν τα πράγματα;

Ιδιωτικός τομέας, κλάδοι, μερίδιο της εργασίας ως ποσοστό του εγχώριου εισοδήματος, 1995-2018

Ο έλεγχος της ευρήματος της αναλογικής επίπτωσης της κρίσης στα εισοδήματα από εργασία και στα κέρδη απαιτεί ορισμένους επιπλέον υπολογισμούς. Ο λόγος είναι ότι οι εκτιμήσεις μας για το μερίδιο της εργασίας έχουν συμπεριλάβει τον δημόσιο τομέα. Όμως, στον ιδιωτικό τομέα έχουμε επιχειρήσεις και εργοδότες οι οποίοι εύλογα, σε περιβάλλον κρίσης θα προσπαθούσαν να περιορίσουν τις απώλειες των κερδών μέσω και της συμπίεσης των μισθών. Αντιθέτως, στην περίπτωση του δημοσίου (ως εργοδότη) δεν μπορεί να διαπιστωθεί ένα αντίστοιχο κίνητρο. Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι η περικοπή ή η συγκράτηση της μισθολογικής δαπάνης του δημοσίου, λόγω του υψηλού πολιτικού κόστους που συνεπάγεται, δεν υπαγορεύεται από κανέναν άλλο λόγο πέραν της ανάγκης συνολικότερης περιστολής των δημοσίων δαπανών που επιβλήθηκε από τα διαδοχικά προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής (Μνημόνια).

Υπό αυτή την έννοια, προκειμένου να εκτιμήσουμε την πραγματική επίδραση της κρίσης στην λειτουργική διανομή του εισοδήματος μεταξύ του κεφαλαίου και της εργασίας πρέπει να

εξετάσουμε πως κινήθηκαν τα μερίδια της εργασίας και στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, δηλαδή να αφαιρέσουμε την επίδραση που ασκεί η δημόσια απασχόληση. Επιπρόσθετα, προκειμένου να έχουμε σαφή εικόνα για την διανομή του εισοδήματος μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου θα πρέπει να αφαιρέσουμε από το εισόδημα του κεφαλαίου τις αποσβέσεις. Με άλλα λόγια, πρέπει να υπολογίσουμε το μερίδιο της εργασίας στον ιδιωτικό τομέα ως ποσοστό του εγχώριου εισοδήματος (domestic income).

Στο Διάγραμμα 3 αποτυπώνονται τα αποτελέσματα των παραπάνω προσαρμογών για το σύνολο της οικονομίας και για τους επιμέρους κλάδους. Η διακεκομμένη ευθεία αποτυπώνει το σταθμισμένο μερίδιο της εργασίας στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας και η γκρι γραμμή αποτυπώνει το σταθμισμένο μερίδιο της εργασίας στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα της οικονομίας. Και στις δύο εκδοχές το μερίδιο της εργασίας εκφράζεται ως ποσοστό της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας. Τέλος, η μαύρη γραμμή αποτυπώνει το σταθμισμένο μερίδιο της εργασίας ως ποσοστό του εγχώριου εισοδήματος που δημιουργεί ο κλάδος.

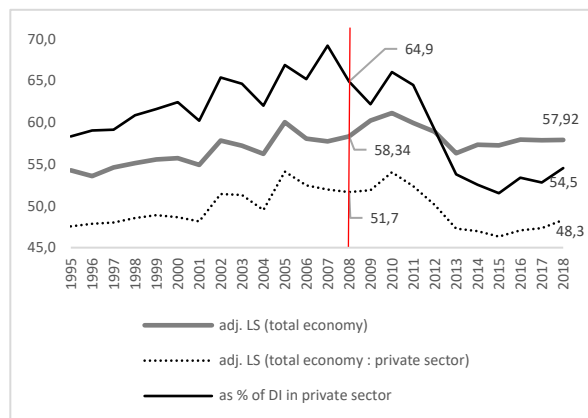
Όπως είναι αναμενόμενο, η εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας στον ιδιωτικό τομέα μας δίνει χαμηλότερες τιμές σε σχέση με την αντίστοιχη εκτίμηση για το σύνολο της οικονομίας (ιδιωτικός και δημόσιος τομέας). Αυτό συμβαίνει διότι υποθέτουμε ότι η προστιθέμενη αξία του δημοσίου ισούται με την μισθοδοσία των δημοσίων υπαλλήλων κατά συνέπεια έχουμε την ίδια απόλυτη απομείωση στον αριθμητή και στον παρονομαστή του κλάσματος. Αντίστοιχα, η έκφραση του μεριδίου της εργασίας ως ποσοστό του διαθέσιμου εισοδήματος μας δίνει υψηλότερες τιμές σε σχέση με τις άλλες εκτιμήσεις διότι σε αυτή την περίπτωση αφαιρούμε μια ποσότητα (ανάληψη κεφαλαίου) μόνο από τον παρονομαστή του κλάσματος.

Στο τμήμα (α) του διαγράμματος αποτυπώνουμε την εξέλιξη του μεριδίου της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας. Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι η αφαίρεση του δημόσιου τομέα δεν μεταβάλλει τη γενική κατεύθυνση των αλλαγών επηρεάζει όμως σημαντικά την έντασή τους. Ενδεικτικά, στο σύνολο της οικονομίας το μερίδιο της εργασίας κατά το 2018 υπολειπόταν του 2008 μόλις κατά μισή ποσοστιαία μονάδα του ΑΕΠ, δηλαδή ήταν περίπου το ίδιο. Αντιθέτως, στον ιδιωτικό τομέα διαπιστώνουμε ότι το μερίδιο της εργασίας το 2018 ήταν κατά τρειςήμισι ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ χαμηλότερο σε σχέση με το 2008, δηλαδή διαπιστώνουμε μια σαφή υποχώρηση. Συνεπώς, η σχετική σταθερότητα του μεριδίου της εργασίας που υπολογίσαμε προηγουμένως οφείλεται στο ότι οι μειώσεις των μισθών στον δημόσιο τομέα ήταν μικρότερες σε σχέση με τις αντίστοιχες μειώσεις στον ιδιωτικό.

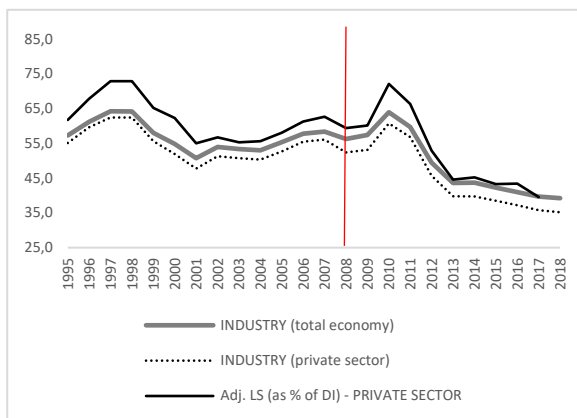
Κατά δεύτερο λόγο, διαπιστώνουμε μια σημαντική υποχώρηση του μεριδίου της εργασίας όταν αυτό εκφράζεται ως ποσοστό του εγχώριου εισοδήματος (domestic income). Το 2018 το 54,5% του εγχώριου εισοδήματος που παράγεται από τον ιδιωτικό τομέα ήταν εισόδημα της εργασίας έναντι 64,9% στις αρχές της κρίσης (2008). Κατά συνέπεια, η μείωση των εισοδημάτων της εργασίας κατά την περίοδο της κρίσης ήταν πολλαπλάσια από την αντίστοιχη μείωση των κερδών.

Διάγραμμα 3: Διορθωμένο μερίδιο της εργασίας στον ιδιωτικό τομέα ως ποσοστό της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας και ως ποσοστό του εγχώριου εισοδήματος (σύνολο της οικονομίας και ανά τομέα παραγωγής)

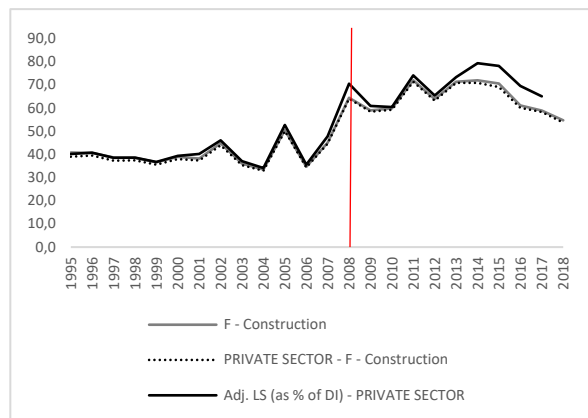
(α) Σύνολο οικονομίας

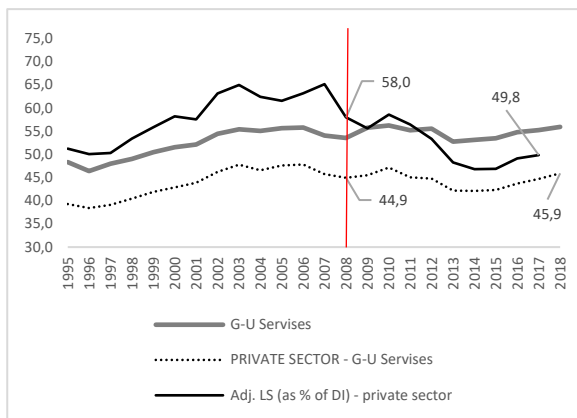
(β) Βιομηχανία

(γ) Κατασκευές

(δ) Υπηρεσίες

Πηγή: εκτιμήσεις του συντάκτη

Ανάλογες μεταβολές αποτυπώνονται και στους επιμέρους κλάδους (τμήματα β, γ και δ του διαγράμματος). Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά την βιομηχανία (τμήμα β) η οικονομική κρίση στιγμιαία ενίσχυσε τη θέση της εργασίας στη συνέχεια όμως υπήρξε σημαντική υποχώρηση, η οποία είναι ακόμα εντονότερη όταν συγκρίνουμε μισθούς με κέρδη. Στις κατασκευές (τμήμα γ) οι τρεις καμπύλες σχεδόν ταυτίζονται διότι η σχετική σημασία των αυτοαπασχολούμενων είναι εξαιρετικά σημαντική.

Τέλος, στις υπηρεσίες (τμήμα δ) η εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας στον ιδιωτικό τομέα αναδεικνύει μια διαφορετική εικόνα σε σχέση με εκείνη που μας δίνει η εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα. Μολονότι το μερίδιο της εργασίας στο ιδιωτικό τομέα κατά το έτος 2018 διαμορφώνεται σε υψηλότερο επίπεδο σε σχέση με εκείνο που είχε στην αρχή της κρίσης το 2008 (περίπου 45,9% έναντι 44,9%) εάν αφαιρέσουμε την ανάλωση κεφαλαίου διαπιστώνουμε ότι τα κέρδη εν μέσω της ύφεσης ενισχύθηκαν έναντι των μισθών κατά περίπου δέκα ποσοστιαίες μονάδες. Με άλλα λόγια, η σχετική θέση του κεφαλαίου έναντι της εργασίας ενισχύθηκε σημαντικά.

Ως προς τις αιτίες τις ως άνω μεταβολής είναι εμφανές ότι στην περίπτωση της Ελλάδας η αιτία της υποχώρησης του μεριδίου της εργασίας οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στη μείωση των μισθών και τον σημαντικό περιορισμό του μοναδιαίου κόστους εργασίας. Όπως βλέπουμε

στο Διάγραμμα 4 το μοναδιαίο κόστους εργασίας κινείται παράλληλα με το μερίδιο της εργασίας. Ως εκ τούτου, στην περίπτωση της Ελλάδας θα πρέπει να αποκλειστούν άλλοι παράγοντες όπως για παράδειγμα οι αλλαγές στη διάρθρωση της οικονομίας ή η εισαγωγή τεχνολογιών παραγωγής εντάσεως κεφαλαίου.

Διάγραμμα 4: Μερίδιο της εργασίας και μοναδιαίο κόστος παραγωγής

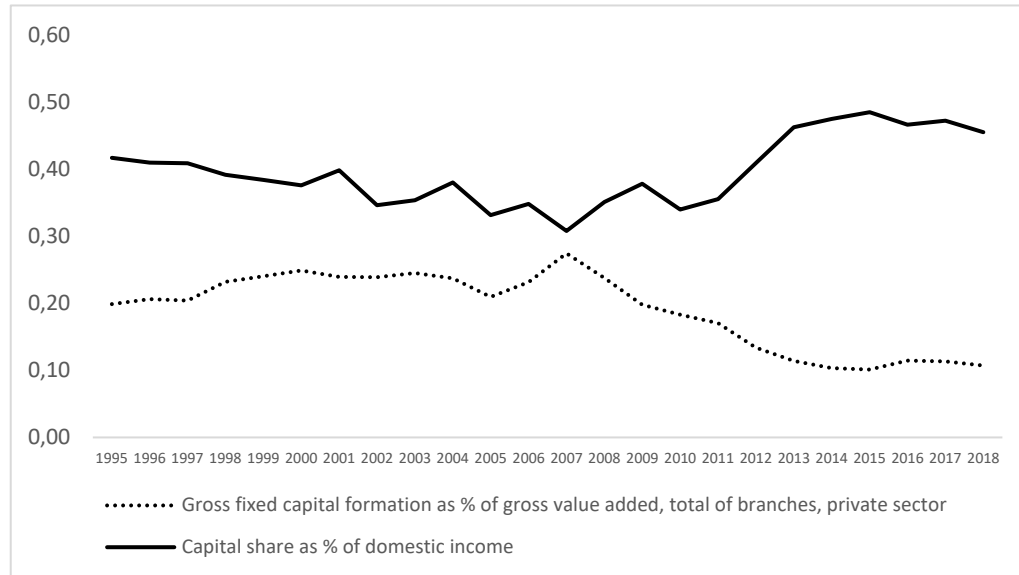
Πηγή: AMECO

Η ενίσχυση των κερδών έναντι των αμοιβών της εργασίας θα μπορούσε ενδεχομένως να δικαιολογηθεί στο μέτρο που δημιουργεί ένα απόθεμα κεφαλαίου που θα μπορούσε να χρηματοδοτήσει μελλοντικές επενδύσεις. Μάλιστα η σημασία αυτού του αποθέματος μεγαλώνει εάν λάβουμε υπόψη ότι ο ρυθμός πιστωτικής επέκτασης είναι ακόμα χαμηλός, δηλαδή ότι η πρόσβαση των επιχειρήσεων (ειδικά των πολύ μικρών) στον τραπεζικό δανεισμό παραμένει εξαιρετικά δύσκολη. Σε αυτό το πλαίσιο, η ενίσχυση των κερδών, ειδικά των μικρών επιχειρήσεων με περιορισμένες δυνατότητες πρόσβασης σε εξωτερική χρηματοδότηση, ενισχύει τις δυνατότητες αυτοχρηματοδότησης των επενδύσεων και ενδεχομένως μεσοπρόθεσμα να έχει θετικές συνέπειες και για το ύψος των μισθών (στο μέτρο που οι επενδύσεις αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας).

Στο Διάγραμμα 5 η συνεχόμενη γραμμή αποτυπώνει το μερίδιο του κεφαλαίου ως ποσοστό του εγχώριου εισοδήματος (κέρδη) και η διακεκομμένη γραμμή αποτυπώνει τις δαπάνες για σχηματισμό παγίου κεφαλαίου ως ποσοστό της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας (επενδύσεις). Και τα δύο μεγέθη αφορούν τον ιδιωτικό τομέα. Είναι εμφανές ότι η εξέλιξη των μεγεθών δεν επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι η αύξηση των κερδών ενισχύει τις επενδύσεις. Για την ακρίβεια, υπονοεί την αντίστροφη σχέση, δηλαδή ότι η μείωση των κερδών ή αντιστρόφως η αύξηση του μεριδίου της εργασίας οδηγεί σε αύξηση των επενδύσεων. Ειδικότερα, κατά την περίοδο 1995-2007 οι ιδιωτικές επενδύσεις αυξάνονται ενώ παράλληλα το μερίδιο του κεφαλαίου υποχωρεί, ενώ από το 2008 και μετά που ενισχύεται το μερίδιο του κεφαλαίου οι επενδύσεις μειώνονται. Επιβεβαιώνεται επομένως η διαπίστωση και άλλων ερευνών (ενδεικτικά ILO & OECD 2015) ότι η ενίσχυση του μεριδίου του κεφαλαίου στις ανεπτυγμένες οικονομίες δεν συνοδεύεται αναγκαστικά από ενίσχυση των ιδιωτικών επενδύσεων. Φυσικά

πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η περίοδος 2008-2018 είναι, κατά το μεγαλύτερο τμήμα της, μια περίοδος κρίσης κατά την διάρκεια της οποίας θα ήταν παράλογο να αναμένουμε ενίσχυση των ιδιωτικών επενδύσεων, αυτό όμως δεν αλλάζει το γεγονός ότι κατά την περίοδο της κρίσης είχαμε μια σημαντική ενίσχυση του μεριδίου του κεφαλαίου και των κερδών έναντι της εργασίας και των μισθών.

Διάγραμμα 5: Μερίδιο του κεφαλαίου και επενδύσεις (ιδιωτικός τομέας)

Πηγή: AMECO και εκτιμήσεις του συντάκτη

Εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας με τη χρήση φορολογικών δεδομένων

Ένας εναλλακτικός τρόπος εκτίμησης του μεριδίου της εργασίας είναι βάσει των φορολογικών στοιχείων που δημοσιεύουν οι αρμόδιες αρχές.¹⁵ Τα εν λόγω στοιχεία παρέχουν αναλυτικές πληροφορίες για το ύψος και την πηγή των εισοδημάτων φυσικών και νομικών προσώπων αλλά δεν επιτρέπουν την διάκριση μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου τομέα. Επίσης, σε ό,τι αφορά τα φυσικά πρόσωπα δεν παρέχουν πληροφορίες αναφορικά με το είδος της απασχόλησης των φορολογούμενων (μισθωτοί ή αυτοαπασχολούμενοι) ενώ σε ό,τι αφορά τα νομικά πρόσωπα δεν καταγράφουν τον κύκλο εργασιών αλλά τα φορολογητέα κέρδη. Κατά συνέπεια, η μορφή και η πληροφορία που λαμβάνουμε από την φορολογική διοίκηση δεν επιτρέπουν την εφαρμογή της ίδιας μεθοδολογίας με αυτή που ακολουθήσαμε στα προηγούμενα για την εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας. Βάσει των παραπάνω για την εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας με χρήση των φορολογικών δεδομένων ακολουθήσαμε την εξής μεθοδολογία.

Σε ό,τι αφορά τον παρονομαστή του κλάσματος δεχόμαστε ότι αυτός ισούται με το άθροισμα των δηλωθέντων εισοδημάτων από φυσικά πρόσωπα (ΓΥ) με τα δηλωθέντα φορολογούμενα κέρδη (ΓΡ) των νομικών προσώπων. Εν ολίγοις, ο παρονομαστής του κλάσματος προσιδιάζει

¹⁵ Κατά την περίοδο 2005-2011 τα εν λόγω στοιχεία δημοσιεύονταν στο Στατιστικό Δελτίο Φορολογικών Δεδομένων που εξέδιδε η Γενική Γραμματεία Πληροφοριακών Συστημάτων του Υπ. Οικονομικών. Από το 2012 και μετά τα εν λόγω στοιχεία δημοσιεύονται από την Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων (ΑΑΔΕ).

με το εγχώριο εισόδημα των Εθνικών Λογαριασμών διότι σύμφωνα με την φορολογική νομοθεσία η αποσβέσεις του κεφαλαίου δεν συμπεριλαμβάνονται στα φορολογητέα κέρδη.

Σε ό,τι αφορά την διόρθωση του μεριδίου της εργασίας κατά την συμμετοχή των μη μισθωτών ακολουθήσαμε την αρχή των δύο τρίτων (2/3). Ειδικότερα, ο αριθμητής του κλάσματος ισούται με:

$$L + \frac{2EA}{3} + \frac{2AEA}{3} \quad (10)$$

Όπου το L αντιστοιχεί στα δηλωμένα εισοδήματα από μισθωτές υπηρεσίες, το EA αντιστοιχεί στα δηλωμένα εισοδήματα από επιχειρηματική δραστηριότητα¹⁶ και το AEA αντιστοιχεί στα δηλωμένα εισοδήματα από αγροτική επιχειρηματική δραστηριότητα.

Κατά συνέπεια, το διορθωμένο μερίδιο της εργασίας εκφράζεται από τον τύπο:

$$LS_{adj.} = \frac{L + \frac{2EA}{3} + \frac{2AEA}{3}}{TY+TP} \quad (11)$$

Αντίστοιχα, το μερίδιο του κεφαλαίου ισούται με $1 - LS_{adj.}$ ή εναλλακτικά από τύπο:

$$CS_{adj.} = \frac{EY + DY + \frac{EA}{3} + \frac{AEA}{3}}{TY+TP} \quad (12)$$

Όπου EY είναι τα εισοδήματα από ακίνητη περιουσία και DY τα εισοδήματα από μερίσματα, τόκους, δικαιώματα και υπεραξία από μεταβιβάσεις κεφαλαίου.

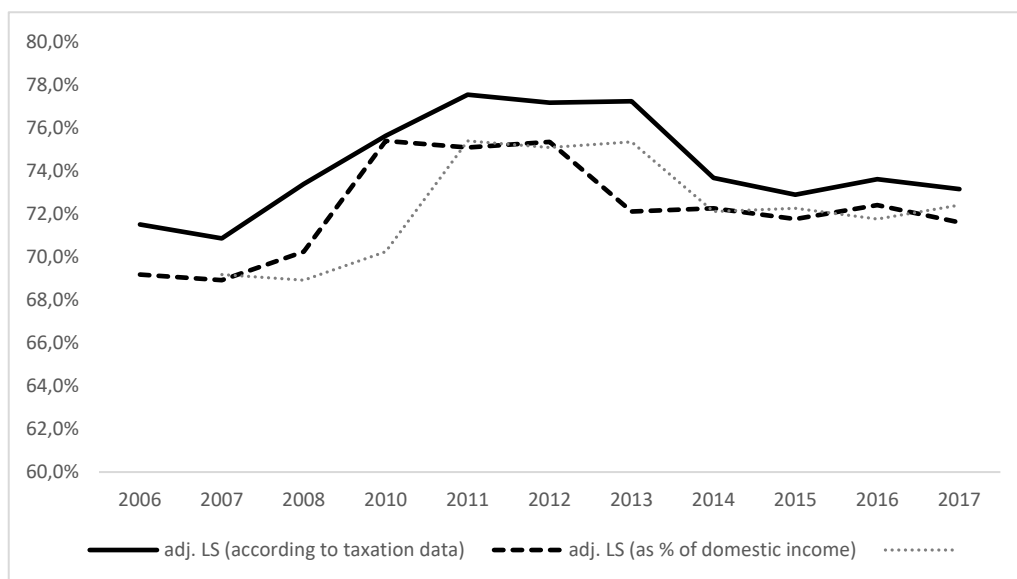
Στο Διάγραμμα 6 αποτυπώνονται τα αποτελέσματα της εκτίμησής μας. Η συνεχόμενη γραμμή αποτυπώνει το διορθωμένο μερίδιο της εργασίας ως ποσοστό του εγχώριου εισοδήματος όπως αυτό εκτιμήθηκε βάσει των φορολογικών στοιχείων. Η διόρθωση του μεριδίου της εργασίας σε αυτή την εκτίμηση έγινε με τον κανόνα των 2/3. Για λόγους σύγκρισης έχουμε προσθέσει και την διακεκομμένη γραμμή η οποία αποτυπώνει το σταθμισμένο μερίδιο της εργασίας ως ποσοστό του εγχώριου εισοδήματος (σε τρέχουσες τιμές κόστους συντελεστών) όπως αυτό διαμορφώνεται βάσει των στατιστικών στοιχείων της AMECO. Η διόρθωση του μεριδίου της εργασίας σε αυτή την εκτίμηση έγινε με την υπόθεση ότι η μέση ωριαία αμοιβή των μη μισθωτών είναι η ίδια με εκείνη των μισθωτών.

Είναι εμφανές ότι οι δύο εκτιμήσεις παράγουν κοινά αποτελέσματα, κάτι το οποίο είναι σπάνιο εάν αναλογιστούμε ότι τόσο η μεθοδολογία εκτίμησης των δύο καμπύλων είναι διαφορετική όσο και η πηγές άντλησης των στοιχείων που χρησιμοποιήθηκαν. Για την ακρίβεια, εάν προσθέσουμε μια χρονική υστέρηση ενός έτους στο LS που υπολογίστηκε βάσει των στοιχείων

¹⁶ Το εν λόγω μέγεθος κατά την περίοδο 2005-2013 επιμερίζονταν σε δύο κατηγορίες: (α) εισόδημα από εμπορικές και βιομηχανικές δραστηριότητες και (β) εισόδημα από ελευθέρια επαγγέλματα. Από το 2014 και μετά οι δύο αυτές κατηγορίες ενοποιήθηκαν σε μία (εισόδημα από επιχειρηματική δραστηριότητα). Κατά συνέπεια, για την εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας των ετών 2005-2013 το EA ισούται με το άθροισμα των δύο κατηγοριών.

της AMECO (γκρι διακεκομμένη γραμμή) οι μεταβολές του μεριδίου της εργασίας των δύο εκτιμήσεων ταυτίζονται.

Διάγραμμα 6: Μεριδίο της εργασίας ως ποσοστό του εγχώριου εισοδήματος (σε τρέχουσες τιμές)

Πηγή: εκτιμήσεις του συντάκτη

Σε ό,τι αφορά το θέμα μας, η εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας βάσει των φορολογικών δεδομένων επιβεβαιώνει τις βασικές διαπιστώσεις που κάναμε στα προηγούμενα. Κατά τα πρώτα έτη της κρίσης το μερίδιο της εργασίας ενισχύθηκε στη συνέχεια όμως υποχώρησε σημαντικά. Το 2017 κινείται σε επίπεδα κοντινά με εκείνα του 2008 ωστόσο αυτό είναι συνέπεια της επίδρασης της δημόσιας απασχόλησης την οποία, αντιθέτως με ό,τι κάναμε προηγούμενως, δεν μπορούμε να απομονώσουμε σε αυτή την εκτίμηση.

Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας, από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει πως το μερίδιο της εργασίας, όταν υπολογίζεται στο σύνολο της οικονομίας, φαίνεται να έχει επιστρέψει στα προ κρίσης επίπεδα. Ειδικότερα, κατά τα πρώτα έτη της κρίσης το μερίδιο της εργασίας αυξήθηκε απότομα (κατά περίπου τρεις ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ) λόγω της χρονικής υστέρησης προσαρμογής των δεδομένων της αγοράς εργασίας και των μισθών στις παραμέτρους του οικονομικού περιβάλλοντος. Αυτή η αύξηση παρατηρείται σε όλες τις εκτιμήσεις που κάναμε, δηλαδή χαρακτηρίζει το μερίδιο της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας, στον ιδιωτικό τομέα και στους επιμέρους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Στη συνέχεια, το μερίδιο της εργασίας υποχώρησε σημαντικά με αποτέλεσμα αρχικά να διαμορφωθεί σε επίπεδα χαμηλότερα από εκείνα που είχε πριν την κρίση και μετά την βελτίωση των οικονομικών συνθηκών άρχισε και πάλι να αυξάνεται. Ως αποτέλεσμα, κατά το έτος 2018 διαμορφώθηκε στα προ κρίσης επίπεδα. Επομένως, στο σύνολο της περιόδου 2008-2018 από την ανάλυση φαίνεται να προκύπτει πως, πέρα από τις επιμέρους αυξομειώσεις, οι απώλειες της εργασίας ήταν ανάλογες των απωλειών του κεφαλαίου. Βάσει των παραπάνω, οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης στο μερίδιο της εργασίας (και αντίστοιχα του κεφαλαίου) ήταν ουδέτερες.

Ωστόσο, αυτή η ουδετερότητα προκύπτει αποκλειστικά από την επίδραση που ασκεί η απασχόληση στο δημόσιο τομέα. Εάν αφαιρέσουμε αυτή την επίδραση, δηλαδή μόλις εκτιμούμε το μερίδιο της εργασίας μόνο στον ιδιωτικό τομέα, προκύπτει αφενός ότι η μείωση ήταν περισσότερο έντονη, αφετέρου ότι βρισκόμαστε ακόμα σε χαμηλότερα επίπεδα σε σχέση με εκείνα της προ της κρίσης περιόδου. Για την ακρίβεια, κατά το έτος 2018 το μερίδιο της εργασίας ήταν περίπου τρεις ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ μικρότερο σε σχέση με το 2008. Αντίστοιχα, η εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας εκφρασμένου ως ποσοστό του εγχώριου εισοδήματος, δηλαδή αφού έχουμε αφαιρέσει τις αποσβέσεις, αποτυπώνει ακόμα πιο ισχυρή σε σχέση με τα προ κρίσης επίπεδα. Κατά συνέπεια, η κρίση είχε ως συνέπεια την επιδείνωση της θέσης της εργασίας έναντι του κεφαλαίου. Οι απώλειες της εργασίας ήταν μεγαλύτερες από τις απώλειες του κεφαλαίου και η κρίση είχε ως συνέπεια την ενίσχυση των κερδών έναντι των μισθών χωρίς όμως αυτό να συνδυαστεί με ενίσχυση των ιδιωτικών επενδύσεων.

Το εύλογο ερώτημα που προκύπτει αφορά τη σχέση που έχουν οι παραπάνω διαπιστώσεις με την ενίσχυση της οικονομικής ανισότητας όπως αποτυπώνεται στον δείκτη GINI.¹⁷ Αναφορικά με το θέμα αυτό, κατ' αρχήν πρέπει να επισημανθεί ότι η συσχέτιση των παραπάνω διαπιστώσεων με την συζήτηση περί της οικονομικής ανισότητας απαιτεί κάποια προσοχή διότι ειδικά στην περίπτωση της Ελλάδας υπάρχουν δύο παράγοντες στη δομή της ελληνικής οικονομίας που «φιλτράρουν» τις αρνητικές συνέπειες που έχει η μείωση του μεριδίου της εργασίας στην οικονομική θέση των νοικοκυριών.

Ο πρώτος παράγοντας αφορά την μεγάλη έκταση της αυτοαπασχόλησης στην Ελλάδα η οποία, σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία της Eurostat, είναι η υψηλότερη στην Ευρώπη (ενδεικτικά κατά το έτος 2018 η μη μισθωτή απασχόληση στην Ελλάδα ανέρχεται στο 29,1% της συνολικής απασχόλησης έναντι 13,5% στην Ευρωπαϊκή Ένωση). Κατά συνέπεια θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το εισόδημα του κεφαλαίου (μερίδιο κεφαλαίου) που παράγεται από την αυτοαπασχόληση επιμερίζεται σε μεγαλύτερο τμήμα των νοικοκυριών σε σχέση με ό,τι συμβαίνει στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Ο δεύτερος παράγοντας αφορά στη μεγάλη διασπορά ορισμένων κατηγοριών εισοδημάτων του κεφαλαίου. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΑΑΔΕ, κατά την περίοδο 2008-2017 το 86,6% του εισοδήματος από ακίνητη περιουσία (ενοίκια) και το 67,0% του εισοδήματος από μερίσματα, τόκους ή μεταβιβάσεις κεφαλαίου δηλώθηκαν από νοικοκυριά που διαθέτουν εισοδήματα από μισθωτή εργασία. Κατά συνέπεια, υπάρχουν «καθαρές» αποδόσεις του κεφαλαίου (σε αντίστιξη με το μεικτό εισόδημα της αυτοαπασχόλησης) που επιμερίζονται σε διευρυμένο τμήμα των νοικοκυριών.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν παράγοντες που περιορίζουν την θετική επίδραση των παραπάνω. Και πάλι σύμφωνα με τα στοιχεία της ΑΑΔΕ, το 81,1% του εισοδήματος από επιχειρηματική δραστηριότητα δηλώνεται από νοικοκυριά τα οποία δεν διαθέτουν εισόδημα από μισθωτή εργασία. Το στοιχείο αυτό υπονοεί ότι η διασπορά του εισοδήματος από

¹⁷ Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας, η ανισότητα στην διανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα κατά την περίοδο 2008-2015 αυξήθηκε με αποτέλεσμα ο δείκτης GINI να διαμορφωθεί από 33,6 το 2008 σε 36,2 το 2012 και 36,0 το 2015.

αυτοαπασχόληση μπορεί να είναι μεγαλύτερη στην Ελλάδα σε σχέση με τις άλλες ανεπτυγμένες οικονομίες αλλά κινείται σε χαμηλότερα επίπεδα από εκείνα που υπονοεί η δομή της απασχόλησης. Κατά δεύτερο λόγο, περίπου το 50% του εισοδήματος του κεφαλαίου προέρχεται από τα φορολογητέα κέρδη των Νομικών Προσώπων, δηλαδή από μορφές επιχειρηματικής δραστηριότητας που διακρίνονται από την αυτοαπασχόληση.

Τέλος, η μείωση των αμοιβών της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας δεν σημαίνει ότι οι απώλειες κατανέμονται αναλογικά μεταξύ των εισοδηματικών κλιμακίων. Για παράδειγμα, το 2008 το 18,2% του συνόλου των εισοδημάτων από μισθωτή εργασία αφορούσε σε ετήσια εισοδήματα έως δέκα χιλιάδες ευρώ, ενώ το 0,6% αφορούσε σε ετήσια εισοδήματα άνω των 200.000€. Τα αντίστοιχα ποσοστά για το έτος 2017 ήταν 25,6% και 1,1%. Δηλαδή, υπήρξε μια αύξηση στις δύο άκρες της κλίμακας εισοδήματος (από μισθωτή εργασία) συνεπώς διεύρυνση της ανισότητας.

Ανακεφαλαιώνοντας, από την έρευνά μας προκύπτει ότι το μερίδιο της εργασίας όταν υπολογίζεται για το σύνολο της οικονομίας εμφανίζεται να ανακάμπτει στα προ-κρίσης επίπεδα. Ωστόσο, αυτή η κίνηση οφείλεται αποκλειστικά στην επίδραση της απασχόλησης στο δημόσιο τομέα. Αντιθέτως, η εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας στον ιδιωτικό τομέα αποτυπώνει πολύ ισχυρότερη μείωση κατά τα έτη της κρίσης και σημαντική υστέρηση σε σχέση με τα προ-κρίσης επίπεδα. Η εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας (εκφρασμένο ως ποσοστό του εγχώριου εισοδήματος) στον ιδιωτικό τομέα αποκαλύπτει ακόμα μεγαλύτερη υποχώρηση του μεριδίου της εργασίας έναντι των κερδών η οποία όμως δεν συσχετίστηκε με υψηλότερα επίπεδα ιδιωτικών επενδύσεων και συνδέεται με την διεύρυνση της ανισότητας στη διανομή του εισοδήματος μεταξύ των νοικοκυριών. Οι παραπάνω εκτιμήσεις βρίσκονται σε συμφωνία και με την εναλλακτική εκτίμηση που πραγματοποιήσαμε για τις μεταβολές του μεριδίου της εργασίας με τη χρήση στοιχείων της φορολογικής διοίκησης.

Παραπομπές

Αργεΐτης Γ. (2004), «Απορρύθμιση και νομισματική σταθερότητα. Ο εγκλωβισμός της οικονομικής πολιτικής της Ελλάδας στο μύθο της αγοράς», στο Κοινωνική Αλλαγή στην Σύγχρονη Ελλάδα (1980-2001), Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα

Γράβαρης Δ. (1998), «Το «χτίσιμο» του κοινωνικού κράτους: από τον κομματικό λόγο στις κρατικές πολιτικές», στο Μιχάλης Σπουρδαλάκης (επιμ.), ΠΑΣΟΚ: Κόμμα – Κράτος – Κοινωνία, εκδ. Πατάκη

Ιωαννίδης Γ. (2012), *Η Πολιτική Οικονομία της πολιτικής απασχόλησης στην Ελλάδα, 1995-2008: το ευρωπαϊκό πλαίσιο και οι εγχώριοι μετασχηματισμοί*, Διδακτορική Διατριβή υποβληθείσα στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Καζάκος Π. (2001), *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά. Οικονομία και οικονομική πολιτική στην μεταπολεμική Ελλάδα, 1944-2000*, εκδ. Πατάκη

Λαμπριανίδης Μ., Πάκος Θ. (1990), «Η δημοσιονομική κρίση στην Ελλάδα» στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα (συλλ.), *Οι λειτουργίες του κράτους σε περίοδο κρίσης. Θεωρία και ελληνική εμπειρία*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα

Λιαργκόβας Π., Πατρώνης Β. (2004), «Οικονομική Πολιτική στην Ελλάδα, 1974-2000: εθνικοποιήσεις, κρατική παρέμβαση ή οικονομία της αγοράς;», στο Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος (επιμ.), *Οικονομία και Πολιτική στην Σύγχρονη Ελλάδα*, Β' τόμος, Εκδ. Διόνικος

Σακελλαρόπουλος Θ. (2004), «Ο αμυντικός κρατισμός της δεκαετίας του '80 στο παράδειγμα των προβληματικών επιχειρήσεων», στο Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Οικονομία και Πολιτική στην Σύγχρονη Ελλάδα*, Β' τόμος, Εκδ. Διόνικος

Arpaia, A., E. Prez, K. Pichelmann. (2009). "Understanding Labour Income Share Dynamics in Europe", *European Economy Economic Papers* 379, European Commission.

Atkinson, A. (2009). "Factor shares: The principal problem of political economy?" in *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 25, No. 1, pp. 3–16.

Atkinson, A.B, T. Piketty, E. Saez. (2011), "Top Incomes in the Long Run of History", *Journal of Economic Literature*, Vol. 49, No. 1, pp. 3-71.

Atkinson, A.B. (1983). *The Economics of Inequality*, Clarendon Press.

Azmat, G., Manning, A., Van Reenen, J. (2011). "Privatization and the Decline of Labour's Share: International Evidence from Network Industries", *Economica*, 79(315): 470–492.

Bagnoli, P. (2009). "Real Wages, Productivity and the Determinants of the Labour Share: A Structural Approach," Working Party No. 1 on Macroeconomic and Structural Policy Analysis.

Ball, L., Furceri, D., Leigh, D., Loungani, P. (2013), "The distributional effects of fiscal consolidation", IMF Working Paper, IMF.

Bassanini, A., T. Manfredi (2012), "Capital's Grabbing Hand? A Cross-Country / Cross-Industry Analysis of the Decline of the Labour Share", OECD Social, Employment and Migration Working Papers no. 133, OECD.

Bentolila, S., Saint-Paul, G. (2003). "Explaining Movements in the Labor Share". *The B.E. Journal of Macroeconomics*, 3(1): 1–33.

- Bernanke, B.S., Gürkaynak, R.S. (2001). “Is Growth Exogenous? Taking Mankiw, Romer, and Weil Seriously”. *NBER Macroeconomics Annual*, 16: 11–57.
- Boushey, H., C. Weller (2006) “Inequality and Household Economic Hardship in the United States of America”, UNDESA: United Nations Department of Economics and Social Affairs, working paper no. 18.
- Bowley, A. (1920) *The Change in the Distribution of the National Income, 1880-1913*, Oxford: Clarendon Press
- Bowley, A. (1937) *Wages and Income in the United Kingdom since 1860*, Cambridge: Cambridge University Press
- Bridgman, B. (2017). “Is Labor’s Loss Capital’s Gain? Gross Versus Net Labor Shares”. *Macroeconomic Dynamics*, 22(8): 1–18.
- Charpe M., Bridji S., McAdam P. (2019), “Labor share and growth in the long run”, Working Paper Series No 2251/March 2019, European Central Bank
- Christodoulakis, N and C. Axioglou (2017) “Underinvestment and Unemployment: The Double Hazard in the Euro Area”, *Applied Economics Quarterly*, Vol. 63, No 1.
- Cobb, C.W., Douglas, P.H. (1928). “A theory of production”. *American Economic Review* 18, 139–65.
- Cornia, G. (2005) “Policy Reform and Income Distribution”, UNDESA working paper no. 3
- Council of Economic Advisors (2012) *Economic Report of the President 2012*, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office
- Daudey, E. and García-Peñalosa, C. (2007). “The Personal and the Factor Distributions of Income in a Cross-Section of Countries”. *Journal of Development Studies*, 43(5): 812–829.
- de Serres, A., S. Scarpetta and C. de la Maisonnette (2002), “Sectoral Shifts in Europe and the United States: How they Affect Aggregate Labour Shares and the Properties of Wage Equations”, OECD Economics Department Working Paper No. 326.
- Dimova D. (2019), “The Structural Determinants of the Labor Share in Europe”, IMF Working Paper WP/19/67, International Monetary Fund
- Driver, C., and J. Muñoz-Bugarín. 2010. “Capital Investment and Unemployment in Europe: Neutrality or not?”, *Journal of Macroeconomics*, Vol. 32, pp. 492-496.
- Ellis, L. and Smith, K. (2010). “The Global Upward Trend in the Profit Share”. *Applied Economics Quarterly*, 56(3): 231–255.
- Epstein, G. and Burke, S. 2001. “Threat effects and the internationalization of production”, Political Economy Research Institute Working Paper 15, University of Massachusetts.
- European Commission (2007). “The Labour Income Share in the European Union” in *Employment in Europe 2007*, Directorate-General for Employment Social Affairs and Equal Opportunities.
- Feinstein, C.H. (1968). “Changes in the Distribution of National Income in the United Kingdom Since 1860”, in J. Marchal and B. Ducros (Eds.), *The Distribution of National Income*. London: Macmillan.
- Furceri, D., Jaumotte, F., and Loungani, P. 2013. “The Distributional Effects of Capital Account Liberalization”. IMF Working Paper, Washington.
- Giovannoni, O. (2014) “What Do we Know About the Labor Share and the Profit Share? Part I: Theories”, The Levy Economics Institute of Bard College, working paper No. 803

- Glyn, A. (2009). "Functional Distribution and Inequality" in W. Salverda, B. Nolan and T.M. Smeeding (Eds.), *The Oxford Handbook of Economic Inequality*. Oxford University Press.
- Gollin, D. (2008) "Labour's Share of Income", *New Palgrave Dictionary of Economics*, MacMillan
- Gollin, D. (2002), "Getting Income Shares Right" *Journal of Political Economy*, Vol. 110, No. 2 pp. 458-474.
- Gomme, P. and P. Rupert (2004) "Measuring Labor's Share of Income", Policy Discussion Paper 7, Federal Reserve Bank of Cleveland.
- Guerriero M. (2019), "The labor share of income around the world: evidence from a panel dataset", Working Paper No. 920, February 2019, Asian Development Bank Institute
- Guerriero, M. (2012). "The Labour Share of Income around the World. Evidence from a Panel Dataset", IDPM, Development Economics and Public Policy Working Paper Series WP No.32/2012.
- Guscina, A. (2006). Effects of Globalization on Labor's Share in National Income. IMF Working Paper, 06/294, Washington: International Monetary Fund.
- Harrison, A. (2002). "Has globalization eroded labor's share? Some cross-country evidence", mimeo", University of California at Berkeley.
- Hein, E. and M. Mundt (2012) "Financialisation and the Requirements and Potentials for Wage-led Recovery: a Review Focussing on the G20", International Labour Organization, Conditions of Work and Employment Branch, no. 37, Geneva: ILO
- Hutchinson, J. and D. Persyn. (2012). "Globalisation, concentration and footloose Firms: in search of the main cause of the declining labour share", *Review of World Economics*, 148(1).
- ILO (2011). *World of Work Report 2011: Making markets work for jobs*.
- ILO (2012). *Global Wage Report 2012/13: Wages and equitable growth*.
- ILO, OECD (2015), "The Labour Share in G20 Economies", with contributions from International Monetary Fund and World Bank Group Report prepared for the G20 Employment Working Group Antalya, Turkey, 26-27 February 2015
- IMF (2017). "Understanding the Downward Trend in Labor Income Shares" in *World Economic Outlook, April 2017: Gaining Momentum?*, International Monetary Fund.
- Izyumov, A. and Vahaly, J. (2015). "Income Shares Revisited". *Review of Income and Wealth*, 61(1): 179–188.
- Jacobson M., and F. Occhino (2012) "Labor's Declining Share of Income and Rising Inequality", Federal Reserve Bank of Cleveland, Economic Commentary, 25/09/2012
- Jaumotte F. and I. Tytel (2007) "How Has The Globalization of Labor Affected the Labor Income Share in Advanced Countries?" IMF working paper no. 298
- Jayadev, A. (2007). "Capital account openness and the labour share of income", in *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 31, No. 3, pp. 423–43.
- Johnson, D. (1954) "The Functional Distribution of Income in the United States, 1850-1952", *Review of Economics and Statistics*, 36, 175-182

- Jorgenson, D. W. (1991). "Productivity and Economic Growth." Chapter from *Fifty Years of Economic Measurement: The Jubilee of the Conference on Research in Income and Wealth*. University of Chicago Press, pp. 19-118.
- Jorgenson, D. W., M. Ho and J. Samuels (2010) "New Data on US Productivity Growth by Industry." WORLD KLEMS Conference, August 19-20, 2010.
- Kaldor, N. (1961) "Capital Accumulation and Economic Growth", in Lutz & Hague (ed.) *The Theory of Capital*, McMillan
- Kaldor, N. (1957). "A Model of Economic Growth." *Economic Journal* 67, no. 268: 591–624.
- Karabarbounis L. and B. Neiman (2014). "The Global Decline of the Labor Share", in *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 129, No. 1, pp. 61-103
- Karabarbounis, Loukas, and Brent Neiman 2014b. "Capital Depreciation and Labor Shares around the World: Measurement and Implications." Working Paper no. 20606. Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research.
- Keynes, J.M. (1939). "Relative movements of real wages and output". *Economic Journal* 49(193), 34–51.
- Kravis, I.B. (1959). "Relative Income Shares in Fact and Theory". *The American Economic Review*, 49(5): 917–949.
- Krueger, A. 1999. "Measuring labor's share", in *American Economic Review*, Vol. 89, No. 2, pp. 45–51.
- Kuznets, S. (1959). "Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations: IV. Distribution of National Income by Factor Shares". *Economic Development and Cultural Change*, 7(3): 1–100.
- Lavoie, M. and E. Stockhammer (2012) "Wage-led Growth: Concept, Theories and Policies", International Labour Organization, Conditions of Work and Employment Branch, no. 41, Geneva: ILO
- Lawless, M. and K. Whelan (2007) "Understanding the Dynamics of Labor Shares and Inflation", ECB/CEPR Labour Market Workshop of Wage Cost Dynamics, Working paper Series no.784
- Linderboim, J., D. Kennedy and J.M. Grana (2011) "The Share of Labor Compensation and Aggregate Demand", UNCTAD discussion paper no. 203
- Luebker, M. 2007, "Labour shares" ILO Technical Brief No. 1, Geneva: ILO. Mankiw, N.G. 2003. *Macroeconomics*, 5th edn (New York, Worth Publishers).
- OECD 2012. *Employment Outlook*. OECD
- OECD 2019, *Negotiating Our Way Up. Collective Bargaining in a Changing World of Work*, OECD
- Onaran, O. and Galanis, G. (2013). "Is Aggregate Demand Wage-Led or Profit-Led? A Global Model" in M. Lavoie and E. Stockhammer (Eds.) *Wage-Led Growth: An Equitable Strategy for Economic Recovery*. Palgrave MacMillan.
- Pak M. και Schwellnus C. (2019), "Labour share developments over the past two decades: the role of public policies", Economics Department Working Paper No. 1541, ECO/WKP(2019)10, OECD
- Piketty, T. (2013). *Le Capital au XXIe siècle* (Paris: Seuil).

- Piketty, T. and Zucman, G. (2014). “Capital is Back: Wealth-Income Ratios in Rich Countries 1700-2010”. *The Quarterly Journal of Economics*, 129(3): 1255–1310.
- Poterba, J., (1997), “The Rate of Return to Corporate Capital and Factor Shares: New Estimates Using Revised National Income Account and Capital Stock Data,” NBER Working Paper No. W6263, (Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research).
- Raurich, X., H. Sala and V. Sorolla (2012), “Factor shares, the price markup, and the elasticity of substitution between capital and labor”, *Journal of Macroeconomics*, Vol. 34, No. 1, pp. 181-198.
- Ricardo, D. (1817) *Principles of Political Economy and Taxation*, 1911 edition, London: John Murray 43
- Ripatti, A., and J. Vilmunen, (2001), “Declining Labour Share—Evidence of a Change in the Underlying Production Technology?” Bank of Finland Discussion Papers (Helsinki).
- Rodriguez F. and A. Jayadev (2010) “The Declining Labor Share of Income”, Human Development Research Paper, Human Development Reports, no. 2010/36
- Rodrik, D. (1999). “Democracies Pay Higher Wages”. *The Quarterly Journal of Economics*, 114(3): 707–738.
- Rognlie, M. (2015). “Deciphering the Fall and Rise in the Net Capital Share: Accumulation or Scarcity?” *Brookings Papers on Economic Activity*, 1–69.
- Ryan, P. (1996). “Factor Shares and Inequality in the UK”. *Oxford Review of Economic Policy*, 12(1): 106–126.
- Serres, A. de, Scarpetta, S., and Maisonneuve, C. de la (2001), ‘Falling Wage Shares in Europe and the United States: How Important is Aggregation Bias’, *Empirica*, 28, 375–400.
- Solow, R.M. (1957), “Technical change and the aggregate production function”. *Review of Economics and Statistics* 39, 312–20.
- Solow, R.M. (1958). “A Skeptical Note on the Constancy of the Relative Shares”. *The American Economic Review*, 48(4): 618–631.
- Stehrer R., Bykova A., Jäger K., Reiter O., Schwarzhappel M. (2019), *Industry Level Growth and Productivity Data with Special Focus on Intangible Assets*, WIIW.
- UNCTAD (2012) “Greater Income Share for Labor – The Essential Catalyst for Greater Economic Recovery and Employment”, UNCTAD Policy Brief no. 26
- Van Der Hoeven, R. (2010) “Labour Markets Trends, Financial Globalization and the Current Crisis in Developing Countries”, UNDESA working paper no. 99
- Young, A. (1995). “The Tyranny of Numbers: Confronting the Statistical Realities of the East Asian Growth Experience.” *The Quarterly Journal of Economics*. Vol. 110, No. 3, pp. 641-680.

Δοκίμια Εργασίας Ελληνικού Δημοσιονομικού Συμβουλίου

1. Kazanas, Thanassis (2017), *Short term forecasting of Greek GDP growth using Dynamic Factor Models*, Working Paper 1/2017, Hellenic Fiscal Council, October.
2. Kazanas, Thanassis (2017), *A Vector Error Correction Forecasting Model of the Greek Economy*, Working Paper 2/2017, Hellenic Fiscal Council, October.
3. Αξιώγλου, Χρήστος (2017), *Η προσέγγιση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην εκτίμηση του παραγωγικού κενού της ελληνικής οικονομίας: Μια ανάλυση ευαισθησίας*, Κείμενο Εργασίας 3/2017, Ελληνικό Δημοσιονομικό Συμβούλιο, Νοέμβριος.
4. Dimitriou, Dimitrios & Pappas, Anastasios (2018), *Do confidence indicators lead economic activity? The case of Greece*, Working Paper 4/2018, Hellenic Fiscal Council, July.
5. Δημητρίου, Δημήτριος & Καζάνας, Αθανάσιος (2018), *Ανάλυση της δυναμικής του χρέους σε σχέση με την δημοσιονομική πολιτική: Η ελληνική περίπτωση*, Κείμενο Εργασίας 5/2018, Ελληνικό Δημοσιονομικό Συμβούλιο, Οκτώβριος.
6. Γκράμμης, Απόστολος, Σχοινάς Χρήστος & Τριανταφυλλοπούλου Χριστίνα (2018). *Αριθμός φορέων, προσωπικό και δαπάνες μισθοδοσίας της Γενικής Κυβέρνησης: Μια επισκόπηση της εξέλιξής τους κατά τα τελευταία έτη*, Κείμενο Εργασίας 6/2018, Ελληνικό Δημοσιονομικό Συμβούλιο, Νοέμβριος.
7. Αξιώγλου Χρήστος (2020), *Προβλέψεις ΑΕΠ και συνιστωσών δαπάνης για κάθε τρίμηνο*, Κείμενο Εργασίας 7/2020, Ελληνικό Δημοσιονομικό Συμβούλιο, Φεβρουάριος.
8. Ιωαννίδης Γιώργος (2020), *Εκτίμηση του μεριδίου της εργασίας στην Ελλάδα 1995-2018*, Κείμενο Εργασίας 8/2020, Ελληνικό Δημοσιονομικό Συμβούλιο, Απρίλιος.